

Національна академія педагогічних наук України

Інститут вищої освіти

О. Оржель, Г. Ковальчук, О. Петрось,
С. Цимбалюк, Н. Шофолова

Дорожня карта підвищення інклюзивності вищої освіти України під час повоєнного відновлення

Навчальний посібник

Київ 2025

**Національна академія педагогічних наук України
Інститут вищої освіти**

О. Оржель, Г. Ковальчук, О. Петроє, С. Цимбалюк, Н. Шофолова

**Дорожня карта підвищення інклюзивності вищої освіти України
під час повоєнного відновлення**

Навчальний посібник

Київ 2025

УДК 378.04:364.6"366"

DOI <https://doi.org/10.31874/978-617-7486-50-2-2025>

Рецензенти:

Рецензенти:

О.В. Марухленко, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри управління Київського столичного університету імені Бориса Гринченка

Р.А. Галгаш, доктор економічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи, економіки та розвитку Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту вищої освіти НАПН України
(протокол № 15 від 29 грудня 2025 р.)*

Дорожня карта підвищення інклюзивності вищої освіти України під час повоєнного відновлення / О. Ю. Оржель, Г.О. Ковальчук, О.М. Петроє, С.А. Цимбалюк, Н.М. Шофолова; за заг. наук. ред. О.Ю. Оржель. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2025. 63 с.
ISBN 978-617-7486-50-2

«Дорожня карта підвищення інклюзивності вищої освіти України під час повоєнного відновлення» ініційована викликами війни, на які мають відповісти українські ЗВО та суспільство в цілому, а саме: зростання кількості ветеранів, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, людей із серйозними психологічними травмами. До цього списку також можна додати людей, які не мають шансів повернутись до попередньої професії; дітей, які залишились без батьківської опіки; дорослих, які повернулись з-за кордону і не можуть знайти себе у нових обставинах воєнного стану тощо. Українські ЗВО можуть відповісти на вищезазначені виклики адаптацією освітніх програм і навчально-методичних матеріалів, оновленням технологій і методів навчання з урахуванням цільових запитів здобувачів освіти та орієнтацією на кращі світові та європейські стандарти соціальної інклюзії в освіті, удосконаленням освітнього середовища включно із UDL (універсальний дизайн для навчання). Запропонована «Дорожня карта» може виступити дієвим інструментом суспільного єднання та відновлення держави, що відповідає як національним пріоритетам, так і міжнародним зобов'язанням України (зокрема, вимогам ЄС та принципам Болонського процесу). Упровадження дорожньої карти сприятиме розвитку інклюзивності, формуванню інклюзивної культури як у закладах вищої освіти, так і в системі вищої освіти України в цілому. Адресована розробникам політик у сфері вищої освіти, експертам, дослідникам, керівникам закладів вищої освіти, викладачам і студентам.

УДК 378.04:364.6"366"

ISBN 978-617-7486-50-2

© Інститут вищої освіти НАПН України, 2025

© О. Оржель, Г. Ковальчук, О. Петроє,

С. Цимбалюк, Н. Шофолова, 2025

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Методологія укладання Дорожньої карти підвищення інклюзивності вищої освіти України. Дорожня карта підвищення інклюзивності вищої освіти України під час війни та повоєнного відновлення (Олена Оржель)	6
Аналіз сучасного стану інклюзивності українських закладів вищої освіти (травень – липень 2025 року) (Світлана Цимбалюк)	17
Імплементація міжнародних та європейських стандартів для підвищення інклюзивності вищої освіти України під час повоєнного відновлення (Ольга Петроє)	39
Дидактичні засади підвищення інклюзивності вищої освіти (Галина Ковальчук).....	47
Дорожня карта впровадження фінансової інклюзії в університеті (Наталія Шофолова).....	57

Вступ

Навчальний посібник «Дорожня карта підвищення інклюзивності української вищої освіти України під час повоєнного відновлення» має на меті запропонувати українським закладам вищої освіти (далі – ЗВО), дотичним до вищої освіти інституціям (Міністерству, НАЗЯВО, Радам ректорів, Українській асоціації студентів тощо) та суспільству загальні підходи та покрокові заходи з розвитку та посилення соціальної інклюзії у ЗВО та через посередництво ЗВО у суспільстві в цілому.

Дорожня карта є компактним документом, який визначає стратегію досягнення певної цілі¹, у цьому тексті – підвищення / посилення інклюзивності у сфері вищої освіти України. Досягнення цієї цілі забезпечуватиметься виконанням наступних завдань:

- 1) активізація публічного та експертного дискурсу щодо соціальної інклюзії та інклюзивності університетських спільнот та суспільства в цілому;
- 2) запровадження та реалізація програм посилення інклюзивності у ЗВО;
- 3) поширення силами ЗВО та за участі ЗВО цінностей, стандартів соціальної інклюзії, практик інклюзивності у громадах та суспільстві загалом.

Розробники «Дорожньої карти підвищення інклюзивності української вищої освіти України під час повоєнного відновлення» (далі – Дорожня карта) вірять у лідерство вищої освіти у знансєвому суспільстві і наділяють ЗВО провідною роллю у відновленні післявоєнної України. Вони відмовляються від вузького тлумачення освітньої інклюзії як інтеграції здобувача освіти з особливими потребами в освітні колективи, і натомість покладаються на створення умов (універсальний дизайн, безбар'єрність, рівне ставлення тощо), які дозволяють кожному здобувачу освіти максимально проявити свій потенціал, реалізувати свої здібності, зробити внесок у покращення власного благополуччя і суспільний розвиток, відбудову країни у післявоєнний період. Серед іншого, соціальна інклюзія проявляється у спроможності ЗВО задовольнити попит на нові знання та набуття мікрокваліфікацій великої когорти військовослужбовців, які готові навчатись онлайн, або ветеранів війни, які потребують нової професії, але не в змозі сидіти за партою через поранення чи інвалідність.

Складність явища соціальної інклюзії обумовлює множинність підходів до її формування, розвитку та посилення. Соціальна інклюзія твориться на різних рівнях (національному, секторальному, місцевому, інституційному) зусиллями багатьох суб'єктів; її розвиток та утвердження у суспільстві відбувається одночасно у напрямках знизу догори та зверху донизу. Визнаючи важливість поступу зверху донизу, тобто сприяння інклюзивності через розроблення й ухвалення національних політик, запровадження національних стратегій і програм, зазначимо, що не менш важливе значення має рух знизу догори, коли окремі ЗВО, науково-педагогічні працівники та студентство, орієнтуючись на міжнародні, європейські та національні стандарти і за власним покликом, можуть виступати активістами та «амбасадорами» інклюзивності у власних ЗВО або секторі вищої освіти в цілому.

У цій публікації, враховуючи природу й призначення дорожньої карти як стратегічного плану, що визначає напрям розвитку й посилення соціальної інклюзії, пріоритетні цілі та очікуванні результати, ми запропонуємо лише загальну – без зайвої деталізації – рамку (схему, структуру) для посилення соціальної інклюзії, актуальну для сучасного стану розвитку української вищої освіти та українського суспільства загалом, розуміючи, що багато важливих аспектів і напрямів соціальної інклюзії у сфері вищої освіти можуть залишитись поза увагою через множинність проявів цього складного явища.

Як і притаманно дорожній карті², Дорожня карта не включатиме чітких дат і «дедлайнів» для досягнення тої чи іншої цілі, натомість наголошуватиме на намірах та пріоритетних напрямках розвитку та посилення інклюзивності, ініціативах та заходах втручання (так званих

¹ What is a roadmap? <https://roadmunk.com/guides/roadmap-definition/#whataresomeofthemostpopularroadmapformats>; Master the Art of the Roadmap in Project Management. <https://www.glowbl.com/blog/en/master-the-art-of-the-roadmap-in-project-management/#:~:text=A%20good%20roadmap%20not%20only,management%2C%20ensuring%20that%20all%20stakeholders>

² Agile roadmap example. <https://roadmunk.com/guides/roadmap-definition/#whatshouldaroadmapinclude>

«interventions» у термінології ЄС³), які сприятимуть соціальній інклюзії, об'єднуюватимуть і зцілюватимуть українське суспільство під час та після війни.

Дорожню карту доповнює аналіз сучасного стану інклюзивності українських закладів вищої освіти, здійснений за результатами опитування представників університетських спільнот у травні – липні 2025 року, а також розділи, які детально розкривають важливі аспекти підвищення інклюзивності вищої освіти: міжнародні та європейські стандарти, на які варто спиратись українським ЗВО при розробленні стратегій і планів підвищення інклюзивності; дидактичні засади та організація освітнього простору для підвищення інклюзивності; основи фінансової інклюзії як шлях до фінансової грамотності студентства та забезпечення добробуту та фінансової стійкості упродовж дорослого життя.

Разом розділи посібника доповнюють Дорожню карту конкретними практиками і прикладами досягнення та підвищення інклюзивності і можуть розглядатись як рекомендації, адресовані українській освітянській спільноті, зацікавленій у розробленні та реалізації програм посилення інклюзивності у власному ЗВО, промоції цінностей і стандартів соціальної інклюзії, практик інклюзивності у громадах та суспільстві загалом.

³ Interventions. <https://wikis.ec.europa.eu/spaces/ExactExternalWiki/pages/33522375/Interventions>

Методологія укладання Дорожньої карти підвищення інклюзивності вищої освіти України

Оржель Олена

доктор наук з державного управління, доцент
головний науковий співробітник
відділу взаємодії університетів та суспільства
Інституту вищої освіти НАПН України
<https://orcid.org/0000-0001-9912-0173>

Джерельною базою для Дорожньої карти підвищення інклюзивності української вищої освіти України стали:

- концепції соціальної інклюзії, досліджені та описані на попередньому етапі дослідження⁴;
- результати вивчення та аналізу сучасного стану інклюзивності українських ЗВО, проведеного у травні – червні 2025 року, виявлені прогалини та запити від представників українських ЗВО щодо посилення соціальної інклюзії у ЗВО та сфері вищої освіти загалом;
- міжнародні стандарти, настанови, рекомендації, вироблені міжнародною спільнотою і сформульовані у документальній спадщині ЄС, Ради Європи, ЄПВО, ЮНЕСКО, інших міжнародних організацій;
- національні напрацювання, що створюють правове підґрунтя для впровадження інклюзивних практик, зокрема Закони України "Про освіту", "Про вищу освіту", Постанова Кабінету Міністрів "Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти" від 10 липня 2019 року, Стратегія безбар'єрності⁵.

Крім того, методологія підготовки дорожньої карти передбачає / включає:

- відтворення адекватної сучасним умовам та викликам українського суспільства концепції соціальної інклюзії, яка враховує суттєві зміни у соціальній структурі українського суспільства та має потенціал до його повоєнного об'єднання та зцілення;
- визначення основних суб'єктів, рівнів, напрямів творення соціальної інклюзії у сфері вищої освіти;
- характеристику потенційних бенефіціарів від розвитку та посилення інклюзивності української вищої освіти.

Концептуальні основи соціальної інклюзії для укладання Дорожньої карти

Соціальна інклюзія є складним багаторівневим, багатосуб'єктним, багатовимірним явищем, тому її формування та розвиток потребують часу, внеску багатьох учасників, спрямування їх зусиль за різними напрямками та вимірами. Сьогодні в ЄПВО, ЄС, глобальному світі домінує комплексний (comprehensive) та цілісний (holistic⁶) погляд на соціальну інклюзію. Порядок денний ООН 2030, ухвалені Самітом ООН у 2015 році 17 Цілей сталого розвитку висловлюють це у гаслі «no one left behind / нікого не залишити осторонь»⁷.

Раніше, експертна група ООН, що розробляла теоретичні засади та стратегічні підходи до реалізації соціальної інклюзії на практиці, запропонувала таке визначення соціальної інклюзії: «...соціальна інклюзія тлумачиться як процес, в рамках якого докладаються зусилля для

⁴ Соціальна інклюзія у сфері вищої освіти: теоретико-концептуальні засади, цільові групи, виміри та індикатори: монографія / О. Оржель, М. Бойченко, О. Петрос, С. Цимбалюк, Н. Шофолова; за ред. О. Оржель. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2024. 122 с.

⁵ [554 БООЗ каталог 24 стор. 26.09](#)

⁶ World Summit for Social Development. 6—12 March 1995, Copenhagen, Denmark. URL: <https://www.un.org/en/conferences/social-development/copenhagen1995>.

⁷ Наша робота над досягненням Цілей сталого розвитку в Україні. *Організація Об'єднаних Націй. Україна*. URL: <https://ukraine.un.org/uk/sdgs>.

забезпечення рівних можливостей для всіх, незалежно від їх походження, з тим, щоб вони могли повністю реалізувати свій потенціал у житті. Це багатовимірний процес, спрямований на створення умов, які забезпечують повну та активну участь кожного члена суспільства в усіх аспектах життя, включаючи громадянську, соціальну, економічну та політичну активність, а також участь у процесах ухвалення рішень»⁸.

Схожі тлумачення соціальної інклюзії пропонує Світовий банк у ґрунтовному дослідженні «Inclusion matters: the foundation for shared prosperity»⁹:

1) Процес поліпшення умов участі окремих осіб і груп у житті суспільства / The process of improving the terms for individuals and groups to take part in society;

2) Процес покращення здатності, можливостей і гідності людей, які через свою ідентичність перебувають у вразливому становищі, брати участь у житті суспільства / The process of improving the ability, opportunity, and dignity of people, disadvantaged on the basis of their identity, to take part in society¹⁰.

Таким чином, соціальна інклюзія асоціюється із розширенням можливостей громадян та їх активною участю у житті суспільства.

Зasadничими принципами соціальної інклюзії є:

– гідність: усвідомлення й прийняття себе, власної ідентичності, повага до себе;

– розмаїття: гідне співіснування різних осіб, соціальних груп, спільнот із різними характеристиками, ідентичностями, повага до інших, інакших осіб, груп, спільнот тощо;

– рівність/рівне і справедливе ставлення: дотримання прав, панування рівного і справедливого ставлення до усіх членів суспільства, визнання інакшості, усвідомлення, що існують особи з особливими потребами і обмеженими можливостями;

– втручання (interventions): спеціальні дії, заходи (наприклад, усунення бар'єрів, сприяння взаємодії), зусилля, спрямовані на дотримання прав, виправлення несправедливості, реалізацію потенціалу, задоволення потреб, посилення можливостей особи, захист гідності, побудову відносин поваги тощо.

Іншими словами, соціальну інклюзію формують і посилюють прийняття власної ідентичності та інакшості певних осіб або соціальних груп; усунення перешкод та розширення доступу до послуг, просторів або ринків; уможливлення реалізації потенціалу, врахування особливих потреб кожної людини, окремих соціальних груп та суспільства в цілому; формування середовища та культури, сприятливої для взаємодії, запровадження заходів, втручання для запобігання відторгненню, виключенню осіб або груп із діяльнісних процесів громади, суспільства. Розуміючи соціальну інклюзію як заходи, спрямовані на уможливлення участі кожного громадянина у житті суспільства, як поліпшення умов для її чи його самореалізації, соціальну інклюзію можна одночасно розглядати як максимально ефективне використання потенціалу особистості, людського, інтелектуального, соціального капіталу для розв'язання проблем повоєнного відновлення України.

Вищезазначені характеристики поширюються на соціальну інклюзію у сфері вищої освіти, метою якої є створення доступного, сприятливого та підтримуючого середовища для усіх здобувачів вищої освіти, включно із створенням безбар'єрного середовища, забезпеченням фізичного доступу до закладів освіти, активною участю здобувачів в освітньому процесі, їх включенням у соціальне та культурне життя університету. Спеціальні дії, заходи, зусилля (interventions) ініціюють трансформації у світогляді залучених осіб, їх міжособистісних

⁸ Авторський переклад: «...social inclusion is understood as a process by which efforts are made to ensure equal opportunities for all, regardless of their background, so that they can achieve their full potential in life. It is a multi-dimensional process aimed at creating conditions which enable full and active participation of every member of the society in all aspects of life, including civic, social, economic, and political activities, as well as participation in decision making processes». Creating an Inclusive Society: Practical Strategies to Promote Social Integration. 2009. P. 3. URL: <https://www.un.org/esa/socdev/egms/docs/2009/Ghana/inclusive-society.pdf>.

⁹ Das M.B., Fisiy C.F., Kyte R. Inclusion Matters: The Foundation for Shared Prosperity. New Frontiers of Social Policy. Washington, DC: World Bank, 2013. 273 p. DOI: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/114561468154469371/pdf/Inclusion-matters-the-foundation-for-shared-prosperity.pdf>.

¹⁰ Там само, С. 3—4.

стосунках, позначаються на інституційній культурі ЗВО, його управлінських процесах, з часом впливають на правові, політичні, економічні, соціокультурні суспільні процеси.

Конкретизація соціальної інклюзії у сфері вищої освіти на сучасному етапі розвитку українського суспільства відбувається за кількома напрямками:

- утвердження знаннєвого суспільства, зростання ролі знань посилюють суспільну роль і соціальну відповідальність вищої освіти та ЗВО; знання (у широкому значенні цього слова: як вміння, компетентності, ідеї, цінності, ставлення) мають відігравати провідну роль у наблизненні перемоги, відбудові та відновленні країни, русі до стійкості, інклюзивності, згуртування післявоєнного українського суспільства;

- подолання наслідків війни (руйнування територій, підприємств, житла, забруднення земельних угідь через війну України з РФ, зцілення фізичних та психологічних травм військового та цивільного населення, протезування та лікування) потребуватиме інноваційних підходів, висококваліфікованої робочої сили, володіння новітніми технологіями для швидшого відновлення, «постачальниками» яких у першу чергу мають стати ЗВО ;

- модернізація економіки, європейська інтеграція, європеїзація, закладені до Плану відновлення України, не можуть відбутись без знаннєвих інституцій, у першу чергу – без ЗВО.

Таким чином, для сфери вищої освіти засадничі принципи соціальної інклюзії слід доповнити принципом «лідерство», що є актуальним для знаннєвого суспільства, а особливо актуальним для українського суспільства часів війни та повоєнного відновлення¹¹.

Соціальну інклюзію у сфері вищої освіти утворюють багато елементів, серед яких провідними є:

- люди з належними здібностями, компетентностями, ставленням, поведінкою;
- інституції та структури, які гарантують забезпечення прав, виробляють стратегії та політики, розробляють стандарти, налагоджують процеси та пропонують послуги;
- середовище, яке наближає різні соціальні групи до вищої освіти, заохочує та уможливорює участь усіх осіб, включно із здобувачами освіти з особливими потребами, в освітньому процесі, інших програмах і проєктах, що їх пропонують ЗВО.

Вищезазначені елементами мають різну природу: матеріальну (пандуси для крісел колісних, комп'ютерна клавіатура зі шрифтом Брайля) та нематеріальну (наприклад, права людини); абстрактну (наприклад, солідарність, культура інклюзивності) та конкретну (наприклад, інструкція з формування безбар'єрного середовища, посібник з розвитку культури інклюзивності), тому їх складно класифікувати або категоризувати. Втім, ці елементи легко категоризувати та конкретизувати за вимірами: культурний, політичний, економічний, соціальний, екологічний, правовий, фізичний, просторовий, стосунковий (relational) тощо.

Таким чином, соціальну інклюзію у сфері вищої освіти забезпечують:

- належна нормативно-правова база та відповідні політики, національні чи інституційні (розроблені та ухвалені автономними ЗВО);
- виділення бюджетних коштів на цілі соціальної інклюзії, фінансування заходів, спрямованих на її творення;
- сучасна освітньою інфраструктурою та організацією фізичного простору за принципами безбар'єрності та доступності;
- трансформаціями у сфері міжособистісних стосунків, поведінкових звичках, інституційній культурі.

Сьогодні й у найближчий час соціальна інклюзія у сфері вищої освіти значною мірою уможливорюватиметься лідерством ЗВО, їх готовністю брати участь у науковому та публічному дискурсі щодо майбутнього українського суспільства, його післявоєнного відновлення та зцілення; співпрацювати з різними соціальними групами, залучати різні категорії здобувачів до вищої освіти у рамках ступеневих програм та навчання упродовж життя; пропонувати та реалізовувати програми, проєкти, спрямовані на активізацію громадянської активності,

¹¹ Політика та механізми реалізації соціальної відповідальності університетів України в умовах війни та під час повоєнного відновлення: монографія / О. Оржель, М. Бойченко, О. Петрос та ін.; за ред. С. Калашнікової, О. Оржель. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2023. 128 с. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2024/02/sots-vidp-univ_mon_2023-128p.pdf.

запобігати відторгненню, ізоляції окремих індивідів чи соціальних груп, розробляти методики та поширювати практики інклюзивної взаємодії та поведінки, культури інклюзивності.

Суб'єкти соціальної інклюзії, рівні її творення і впливу у сфері вищої освіти

Розвиток та посилення соціальної інклюзії в українській вищій освіті відбувається під впливом та за участі суб'єктів міжнародного, національного, субнаціонального (регіонального, локального) та інституційного рівнів.

Суб'єктами соціальної інклюзії у сфері вищої освіти України є органи державної влади, у першу чергу Міністерство освіти і науки України; органи університетського врядування: НАЗЯВО, Ради ректорів, Українська асоціація студентів, інші органи студентського самоврядування; експертні інституції та установи, комітети та комісії: наприклад, Національна команда реформування вищої освіти, Інститут модернізації змісту освіти; а також університетські спільноти, тобто колективи науково-педагогічних працівників, студентства, адміністрації ЗВО.

Легітимізація соціальної інклюзії через національне законодавство дає значний поштовх для її розвитку, просуванню та утвердженню. Так, Закон України «Про освіту» дає визначення «інклюзивному навчанню», гарантує право на інклюзивне навчання для осіб з особливими освітніми потребами в усіх закладах освіти. Закон України «Про вищу освіту» зобов'язує до забезпечення доступності вищої освіти для осіб з особливими освітніми потребами, створення для них необхідних умов навчання, надання підтримки. Міністерство освіти і науки України, яке відіграє центральну роль у формуванні та реалізації державної політики щодо соціальної інклюзії у вищій освіті, розвиває її законодавчу та методологічну базу, здійснює фінансування та моніторинг забезпечення рівних можливостей для всіх здобувачів освіти.

Роль і вплив інших міністерств, служб і агентств на соціальну інклюзії у сфері вищої освіти може різнитись. Постанова КМУ "Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти" вказує на необхідність урахування потреб та можливостей осіб з особливими освітніми потребами, уточнює механізми організації інклюзивного навчання у ЗВО, зокрема надання навчально-організаційного, психолого-педагогічного, соціального супроводу; утворення навчально-реабілітаційного підрозділу або групи психолого-педагогічного супроводу; створення інклюзивного освітнього середовища, застосування принципів універсального дизайну в освітньому процесі.

Сьогодні в умовах цифрових трансформацій надзвичайно важливою у забезпеченні соціальної інклюзії у вищій освіті є роль Міністерства цифрової трансформації України, яка проявляється у декількох ключових напрямках, перш за все, як відповідальність за розвиток цифрової інфраструктури та сервісів.

Важливе значення для розвитку соціальної інклюзії у сфері вищої освіти має ухвалення «Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року»¹², яка деталізує візію «освітньої безбар'єрності», окреслює ключові проблеми вітчизняної інклюзивної освіти, визначає її стратегічні цілі та очікувані результати від їх досягнення.

Відповідальними за реалізацію Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні є не тільки органи центральної влади, але й обласні державні адміністрації (військові адміністрації), органи місцевого самоврядування: «Реалізація Стратегії забезпечується спільними діями органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини за підтримки агенцій Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, Європейського Союзу та інших міжнародних організацій»¹³. Виконанню завдань Національної стратегії сприяють місцеві ради безбар'єрності, які очолюють селищні чи міські голови¹⁴.

¹² [Про схвалення Національної стр... | від 14.04.2021 № 366-р](#)

¹³ Розділ III. Реалізація та моніторинг. [Про схвалення Національної стр... | від 14.04.2021 № 366-р](#)

¹⁴ Відбулося засідання Ради безбар'єрності: досвід громад та нові флагманські проекти. <https://bbu.org.ua/olena-zelenska-pid-chas-zasidannya-radi-bezbar-iernosti-bezbar-iernist-ce-koli-zruchno-vsim-bez-vinyatku/>; 50 громад Київщини вже створили ради безбар'єрності. <https://koda.gov.ua/50-gromad-kyiyvshhyny-vzhe-stvoryly-rady-bezbaryernosti/>

Іншими словами, освітню безбар'єрність, доступ до вищої освіти осіб з особливими освітніми потребами значною мірою забезпечують суб'єкти субнаціональних рівнів: сільські, селищні, міські громади та їх органи управління. Рівень розвитку безбар'єрності у місті, районі, області може стримувати або навпаки стимулювати здобувачів до вступу та навчання у ЗВО; наявність у місті адаптивного транспорту, адаптивного житла будуть додатковими атракторами у виборі ЗВО і міста для навчання військовослужбовцями, іншими групами осіб з інвалідністю.

Крім національних суб'єктів розвитку та посилення соціальної інклюзії, значний вплив на вищезазначені процеси здійснює Європейський простір вищої освіти (далі – ЄПВО), учасницею якого є Україна. Болонське *acquis*, особливо *Rome Ministerial Communiqué*¹⁵ та *Tirana Communiqué*¹⁶, які ставлять перед ЗВО та державами – учасницями завдання «побудови до 2030 року інклюзивного, інноваційного та взаємопов'язаного ЄПВО»¹⁷; ЄПВО, «здатного стати основою згуртованої, стійкої та мирної Європи, де студенти отримують повну підтримку на всіх етапах їх освітніх траєкторій завдяки політикам щодо доступу до вищої освіти та її завершення, незалежно від їхнього походження чи відправної точки»¹⁸.

Аналогічно, рекомендації документальної спадщини ЮНЕСКО спонукають держави приділяти більше уваги соціальній інклюзії, забезпеченню рівності, поваги до розмаїття та врахування різноманітних потреб студентства.

Втім, у розвитку та посиленні соціальної інклюзії у сфері вищої освіти найважливішим є інституційний рівень, оскільки саме тут відбувається дотримання міжнародних стандартів, національних норм, запровадження кращих практик, їх перетворення у поведінкові звички та інклюзивну організаційну культуру.

Суб'єктами, залученими до формування, розвитку та посилення соціальної інклюзії на рівні окремого ЗВО, є

- здобувачі вищої освіти
- науково-педагогічний, педагогічний та адміністративний персонал ЗВО, включно із спеціалістами, які допомагають соціальній адаптації, надають психологічний супровід
- адміністрація ЗВО
- органи університетського управління та врядування
- зовнішні стейкхолдери, здатні впливати на політики і практики ЗВО: громадські організації, медіа, батьки та інші родичі здобувачів освіти, міжнародні та вітчизняні партнери тощо.

Бенефіціари посилення інклюзивності у сфері вищої освіти

Кінцевими бенефіціарами від посилення інклюзивності у сфері вищої освіти та соціальної інклюзії в цілому є українське суспільство загалом, оскільки метою соціальної інклюзії є створення умов, які полегшують доступ до вищої освіти для кожної людини, уможливають самореалізацію, дозволяють повною мірою брати участь у суспільному житті, незважаючи на соціальний статус, етнічне походження, фізичні можливості, інші особистісні фактори.

Разом з тим, у першу чергу від національних ініціатив та університетських стратегій і програм посилення інклюзивності у вищій освіті мають виграти здобувачі вищої освіти, що належать до категорії вразливих¹⁹ або мають особливі потреби внаслідок війни, травм, інших життєвих обставин. Для післявоєнного українського суспільства найбільш релевантними групами, на які поширюватимуться заходи з соціальної інклюзії, буде група громадян з різним досвідом і травмами війни:

- військові;
- ветерани;
- люди з інвалідністю, порушеннями слуху, зору, мови, руху;
- внутрішньо переміщені особи;

¹⁵ [Rome Ministerial Communiqué.pdf](#)

¹⁶ [Tirana-Communiqué.pdf](#)

¹⁷ [Rome Ministerial Communiqué.pdf](#), p.4

¹⁸ [tiranacommuniqué_ehea_neo_here_en_ua.pdf](#)

¹⁹ Згідно із класифікацією, яку пропонує ЄПВО, це студенти, що належать до недостатньо представлених груп; студенти, що належать до вразливих груп; студенти, що належать до незахищених груп.

- діти, молодь без батьківської опіки;
- громадяни, що перебували на окупованій території;
- громадяни, які виїхали за кордон і повернулись до України;
- люди, які втратили друзів, родичів, родину, роботу, майно;
- особи, які зазнали фізичних і психологічних травм під час воєнного стану;
- діти і родичі вищезазначених осіб;
- інші соціальні групи і категорії громадян.

Категорія вразливих верств громадян та здобувачів освіти з особливими освітніми потребами суттєво збільшилась під час війни, як і збільшилось розмаїття здобувачів вищої освіти загалом: не тільки випускники середньої школи є потенційними здобувачами вищої освіти сьогодні та у найближчі роки; вища освіта, навчання упродовж життя є способом повернутись до мирного життя для багатьох військових, чий стан здоров'я після поранення не дозволяє їм повернутись до попередньої професії; з високою вірогідністю нову кваліфікацію, професію здобуватимуть колишні працівники металургійних підприємств Донецької, Луганської областей. Тобто, список прямих бенефіціарів від посилення інклюзивності у сфері вищої освіти та соціальної інклюзії в цілому є доволі довгим і відкритим, що ставить перед ЗВО, його керівництвом і персоналом завдання мати профіль (портрет) здобувача вищої освіти, знати про його/її особливі потреби під час освітнього процесу та поза його межами, стежити за індивідуальними особливостями навчання та особистісного розвитку.

ЗВО варто цінувати різний досвід та розмаїття здобувачів вищої освіти, сприймати відмінності у соціальному, економічному, культурному походженні здобувачів вищої освіти як перевагу і внесок у формування та розвиток соціальної інклюзії. Тобто, бенефіціари посилення інклюзивності у сфері вищої освіти України одночасно можуть виступати суб'єктами її посилення.

Таким чином, складання дорожньої карти соціальної інклюзії у сфері вищої освіти потребуватиме комплексного підходу, який має відобразити складність явища та багатоманітність його проявів.

Дорожня карта підвищення інклюзивності вищої освіти України під час війни та повоєнного відновлення

Дорожня карта складається з трьох напрямів, які реалізовуватимуться одночасно на національному, інституційному рівнях та у громадах, де розташовані ЗВО.

Напрямок 1: Національна кампанія з промоції соціальної інклюзії у сфері вищої освіти

1. Діагностика
 - проведення опитування
 - для виявлення настроїв суспільства загалом та готовності до інклюзії університетських спільнот, їх зовнішніх стейкхолдерів, представників ширшого суспільства
 - для оцінювання рівня розвитку інклюзивності й освітньої безбар'єрності (наприклад, наявності інклюзивних практик, врахування особливих потреб, відповідної освітньої інфраструктури та специфічного обладнання)
2. Започаткування експертного і публічного дискурсу
 - формулювання списку викликів та проблем за результатами діагностики
 - залучення до їх обговорення вітчизняних та міжнародних експертів, активістів, фахівців, залучених до сфер соціальної інклюзії та вищої освіти, потенційних бенефіціарів від підвищення інклюзивності у сфері вищої освіти
3. Проведення тренінгів з підготовки експертів та амбасадорів з інклюзивності
 - запрошення і залучення міжнародних експертів-тренерів
 - проведення конкурсу для відбору українських учасників
 - організація тренінгів для формування когорти українських Національних експертів та амбасадорів з інклюзивності
4. Національна кампанія промоції та адвокації соціальної інклюзії у сфері вищої освіти
 - роз'яснення переваг інклюзивності
 - інформування про роль і можливості підтримки від Національних експертів та амбасадорів з інклюзивності
 - активізація дискурсу у ЗВО, медіа, громадах
5. Укладання Національної програми / стратегії з підвищення інклюзивності в українському суспільстві
6. Формування Ради інклюзивності (за зразком Ради безбар'єрності), можливе об'єднання двох Рад в одну: Раду безбар'єрності та інклюзивності
7. Створення заохочень для ЗВО розвивати інклюзивність
 - наприклад, організація конкурсу серед ЗВО на найбільш інклюзивний заклад
 - передбачення у бюджеті ЗВО статті на розвиток інклюзивності
 - домовленість із міжнародними партнерами про культурні обміни, академічну мобільність, організацію літніх таборів як винагороду за поступ
8. Заснування Гарячої лінії для сприяння інклюзивності
 - Гаряча лінія інформуватиме про наявність можливостей (соціальні послуги, медичне обслуговування, працевлаштування, правовий захист, освітні заклади, житло для людей з особливими потребами)
 - надаватиме психологічні консультації
 - захищатиме права у випадку їх порушення, допоможе отримати допомогу від державних або громадських організацій.

Напрямок 2: Університетські стратегії і програми підвищення інклюзивності

1. Діагностика у конкретному ЗВО
 - для виявлення настроїв та готовності до інклюзії університетських спільнот: керівництва, персоналу, здобувачів і потенційних здобувачів вищої освіти, партнерів ЗВО, представників громади

- для оцінювання рівня розвитку інклюзивності (наприклад, наявності інклюзивних практик, сприйняття особливих потреб)
 - каталогізація викликів та проблем за результатами діагностики
2. Ухвалення рішення про необхідність підвищення інклюзивності
- загальне обговорення питань інклюзивності університетською спільнотою (факультети, кафедри, служби, студентство, персонал)
 - вибір стандартів, цінностей, принципів
 - визначення пріоритетних напрямів посилення інклюзивності у короткостроковій і довгостроковій перспективах
 - формування робочої групи з розроблення стратегії / програми і політик інклюзивності
3. Вироблення політики інклюзивності
- формулювання цілей політики
 - вибір інструментів для досягнення цілей
 - залучення до обговорення пропонованої політики різних стейкхолдерів (внутрішніх і зовнішніх), обов'язкові консультації з особами (студентами і викладачами), що належать до вразливих груп
 - укладання та ухвалення Програми підвищення інклюзивності
4. Оновлення внутрішнього нормативно-правового поля
- розроблення та ухвалення внутрішніх нормативно-правових актів, спрямованих на сприяння інклюзії
 - наприклад, Положення про робочу групу / раду з розвитку інклюзивності, Наказ про щорічне проведення аудиту з безбар'єрності, Програма протидії боулінгу тощо
 - обговорення та запровадження Кодексу інклюзивності (інклюзивної культури)
5. Внесення змін в організаційну структуру ЗВО із застосуванням екосистемного підходу (система, що розвивається, використовуючи власні ресурси для розвитку)
- переосмислення суспільної ролі ЗВО, його соціальної відповідальності та функцій
 - визначення підрозділу, посад, відповідальних за розвиток інклюзії на інституційному рівні (наприклад, координатор / консультант з інклюзивності)
 - перегляд ролі і функцій різних університетських служб: бібліотека, юридична, комп'ютерна, господарська, доповнення наявних функцій обов'язками, спрямованими на підвищення інклюзивності
 - призначення відповідальних за розвиток інклюзивності на рівні факультетів, кафедр, студентських груп тощо
6. Тренінги для персоналу і студентства
- регулярні тренінги для викладачів та адміністративного персоналу з питань соціальної інклюзії, толерантності, міжкультурної взаємодії, рівного ставлення із залученням Національних експертів та амбасадорів з інклюзивності
 - підготовка координаторів / консультантів з інклюзивності
 - організація щорічного тренінгу для студентства
 - запровадження консультативної / психологічної служби для обговорення питань соціальної інклюзії у ЗВО
7. Адаптація освітніх програм
- перегляд змісту освітніх програм, включення тем і питань, дотичних до соціальної інклюзії
 - використання підходів і методів адаптивної дидактики для найбільш ефективного викладання і навчання із врахуванням особливостей і потреб різних осіб та груп здобувачів вищої освіти
 - легітимізація персоналізованого навчання, забезпечення індивідуальних освітніх траєкторій

- адаптація навчально-методичних матеріалів під потреби різних осіб та груп здобувачів освіти
- 8. Адаптація студентських послуг із врахуванням запитів та потреб осіб з інвалідністю
- 9. Університетська лінія підтримки: психологічні консультації, допомога у подоланні бар'єрів, можливість поскаржитись на порушення прав тощо
- 10. Оновлення та розвиток університетської інфраструктури
 - створення безбар'єрного середовища
 - закупівля освітньої інфраструктури, необхідної для навчання осіб з особливими потребами (принтери, підсилювачі звуку, смарт-рішення людей з інвалідністю)
- 11. Розвиток центрів ветеранського розвитку, організації тренінгів, івентів для військовослужбовців, ветеранів, та їх сімей

Напрямок 3: Ініціативи з підвищення інклюзивності у громадах

1. Створення осередків (островів) інклюзивності у громадах, де розташований ЗВО.
2. За лідерства ЗВО, участі українських та міжнародних благодійних організацій облаштування у публічних місцях (бібліотеки, парки, пляжі, басейни тощо) просторів із 100% безбар'єрністю, доступних і об'єктованих під потреби й особливості різних груп громадян.
3. Використання вищезазначених островів інклюзивності для спілкування, проведення публічних заходів, святкування родинних свят і відпочинку, занять спортом тощо
4. Осередки (острови) інклюзивності можуть знаходитись на утриманні органів місцевого самоврядування ЗВО, групи компаній, громадянського суспільства із наукових супроводом ЗВО.

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте засадничі принципи соціальної інклюзії (гідність, розмаїття, рівність, втручання).
2. Чому принцип лідерства є критично важливим для української вищої освіти в умовах війни та повоєнного відновлення?
3. Які основні елементи утворюють соціальну інклюзію у сфері вищої освіти? Наведіть приклади матеріальних та нематеріальних елементів.
4. За якими вимірами можна категоризувати елементи соціальної інклюзії?
5. Яким чином соціальна інклюзія сприяє ефективному використанню людського капіталу для відновлення України?
6. Чому інституційний рівень (рівень конкретного ЗВО) вважається найважливішим для підвищення інклюзивності вищої освіти?
7. Чи розвиток безбар'єрності на рівні територіальної громади (міста, регіону) впливає на доступність вищої освіти?
8. Хто є кінцевим бенефіціаром посилення інклюзивності вищої освіти в масштабах країни?
9. Чому важливо сприймати розмаїття (diversity) здобувачів освіти як перевагу, а не як проблему для ЗВО?
10. Які основні елементи утворюють соціальну інклюзію у сфері вищої освіти? Наведіть приклади матеріальних та нематеріальних елементів.
11. За якими вимірами можна категоризувати елементи соціальної інклюзії?
12. Підготуйте дорожню карту підвищення інклюзивності для конкретного ЗВО.

Список використаних джерел

1. Відбулося засідання Ради безбар'єрності: досвід громад та нові флагманські проекти.
<https://bbu.org.ua/olena-zelenska-pid-chas-zasidannya-radi-bezbar-iernosti-bezbar-iernist-ce-koli-zruchno-vsime-bez-vinyatku/>

2. 50 громад Київщини вже створили ради безбар'єрності. <https://koda.gov.ua/50-gromad-kyuyivshhyny-vzhe-stvoryly-rady-bezbaryernosti/>
3. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. Про схвалення Національної стр... | від 14.04.2021 № 366-р
4. Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року. National strategy for creating a barrier-free environment in Ukraine 2030. 554 ВООЗ каталог 24 стор 26.09
5. Наша робота над досягненням Цілей сталого розвитку в Україні. *Організація Об'єднаних Націй. Україна*. URL: https://ukraine.un.org/uk/sdgs_
6. Політика та механізми реалізації соціальної відповідальності університетів України в умовах війни та під час повоєнного відновлення: монографія / О. Оржель, М. Бойченко, О. Петроє та ін.; за ред. С. Калашнікової, О. Оржель. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2023. 128 с. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2024/02/sots-vidp-univ_mon_2023-128p.pdf.
7. Соціальна інклюзія у сфері вищої освіти: теоретико-концептуальні засади, цільові групи, виміри та індикатори: монографія / О. Оржель, М. Бойченко, О. Петроє, С. Цимбалюк, Н. Шофолова; за ред. О. Оржель. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2024. 122 с.
8. Creating an Inclusive Society: Practical Strategies to Promote Social Integration. 2009. URL: <https://www.un.org/esa/socdev/egms/docs/2009/Ghana/inclusive-society.pdf>.
9. Das M.B., Fisiy C.F., Kyte R. Inclusion Matters: The Foundation for Shared Prosperity. New Frontiers of Social Policy. Washington, DC: World Bank, 2013. 273 p. DOI: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/114561468154469371/pdf/Inclusion-matters-the-foundation-for-shared-prosperity.pdf>.
10. Rome Ministerial Communiqué. Rome Ministerial Communiqué.pdf
11. Tirana Communiqué. Tirana-Communiqué.pdf
12. World Summit for Social Development. 6—12 March 1995, Copenhagen, Denmark. URL: https://www.un.org/en/conferences/social-development/copenhagen1995_

Рекомендована література для поглибленого вивчення

1. A guide for ensuring inclusion and equity in education / UNESCO. 2017/2025. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000248254> (дата звернення: 25.01.2026).
2. Equity, inclusion and pluralism in higher education : Paper commissioned for the 3rd World Higher Education Conference (WHEC2022) / UNESCO. 2022.
3. Inclusion and Diversity Strategy for Erasmus+ and the European Solidarity Corps / Salto-Youth. 2022.
4. Inclusion and education: All means all : Global Education Monitoring Report / UNESCO. 2020/2024. URL: <https://www.unesco.org/gem-report/en/inclusion> (дата звернення: 25.01.2026).
5. Indicators and Descriptors for the Principles of the Social Dimension in the EHEA 2024 / BWSE FOR2030. 2024.
6. Key Principles for Supporting Policy Development and Implementation for Inclusive Education / European Agency for Special Needs and Inclusive Education. 2021.
7. Rome Ministerial Communiqué. Annex II: Principles and Guidelines to Strengthen the Social Dimension of Higher Education in the EHEA / EHEA. 2020. URL: https://www.ehea.info/Upload/Rome_Ministerial_Communique_Annex_II.pdf (дата звернення: 25.01.2026).
8. The European Higher Education Area in 2024: Bologna Process Implementation Report / Eurydice Report. Brussels: Education and Culture Executive Agency, 2024.
9. The Right to Higher Education: Unpacking the international normative framework / UNESCO IESALC. 2023.

10. Tirana Ministerial Communiqué: Building an Inclusive, Innovative and Interconnected EHEA / EHEA. 2024. URL: <https://www.ehea.info/page-ministerial-conference-tirana-2024> (дата звернення: 25.01.2026).
11. Universities without walls: A vision for 2030 / EUA (European University Association). 2021.

Аналіз сучасного стану інклюзивності українських закладів вищої освіти (травень – липень 2025 року)

Світлана Цимбалюк

доктор економічних наук, професор
провідний науковий співробітник
відділ взаємодії університетів і суспільства
Інститут вищої освіти НАПН України
<https://orcid.org/0000-0002-6194-4035>

Розвиток системи вищої освіти нерозривно пов'язаний із впровадженням принципів соціальної інклюзії, що гарантує рівний доступ до якісної освіти усім громадянам незалежно від їхнього соціального походження, стану здоров'я та інших особливостей і характеристик.

Прагнення України до членства в Європейському Союзі вимагає від українських ЗВО відповідності європейським стандартам і цінностям, серед яких інклюзія посідає одне з центральних місць. З-поміж пріоритетів розвитку вищої освіти до 2030 року для країн, що входять до Європейського простору вищої освіти (European Higher Education Area), визначених у Rome Ministerial Communiqué²⁰ – інклюзивність, що передбачає рівноправний доступ кожного до вищої освіти й отримання повної підтримки у завершенні свого навчання.

У Tirana Ministerial Communiqué²¹ також підкреслено важливість побудови інклюзивного простору вищої освіти, здатного стати основою згуртованої, стійкої та мирної Європи, де здобувачі отримують повну підтримку на всіх етапах їхніх освітніх траєкторій.

До пріоритетів розвитку вищої освіти, визначених Стратегією розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки²², належать інклюзивність, доступність, рівність і різноманітність.

Головною метою Національної стратегії розбудови безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року²³ є створення суспільства, де кожен зможе реалізувати свої здібності незалежно від наявності інвалідності чи інших обмежень. Реалізація цієї Стратегії передбачає усунення фізичних, інформаційних, цифрових та інших бар'єрів, що перешкоджають повноцінній участі осіб з різними освітніми потребами в освітньому процесі.

Питання соціальної інклюзії набувають особливої актуальності в Україні у зв'язку з повномасштабною війною, розпочатою Російською Федерацією у лютому 2022 року. Унаслідок війни з'явилися нові категорії здобувачів вищої освіти: внутрішньо переміщені особи, ветерани та особи, які постраждали від війни, особи з інвалідністю. Мільйони українців були вимушені змінити місце проживання, що створило додаткові бар'єри для доступу до вищої освіти. Значна кількість військовослужбовців і цивільних осіб мають проблеми з фізичним та психічним здоров'ям і потребують відповідної підтримки для інтеграції/реінтеграції в освітнє середовище. Збільшується кількість осіб з інвалідністю, що вимагає створення безбар'єрного освітнього середовища. Крім того тривалий стрес, травматичний досвід, невизначеність, пов'язана з війною, негативно впливають на психоемоційний стан практично усіх учасників освітнього процесу. У зв'язку з цим створення інклюзивного освітнього середовища, що передбачає психологічну підтримку, гнучкість навчання, толерантність, фізичну та інформаційну безбар'єрність, стає одним із ключових пріоритетів ЗВО в Україні.

Розроблення ефективних стратегій, спрямованих на побудову інклюзивної вищої освіти та створення безбар'єрного освітнього простору, має ґрунтуватися на результатах комплексного

²⁰Rome Ministerial Communiqué, 19 November 2020. URL: https://ehea.info/Upload/Rome_Ministerial_Communique.pdf.

²¹Tirana Ministerial Communiqué, 29 - 30 May 2024. URL: <https://ehea.info/Download/Tirana-Communiqué.pdf>.

²²Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/15/VO.plan.2022-2032/Stratehiya.rozv.VO-23.02.22.pdf>.

²³Національна стратегія розбудови безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 року № 336-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>.

дослідження поточного стану реалізації пріоритету соціальної інклюзії у ЗВО та визначенні ключових драйверів.

Загальний рівень впровадження інклюзивних політик і практик у ЗВО України

З метою аналізу сучасного стану інклюзивності українських ЗВО нами було проведено опитування серед НПП, керівників структурних підрозділів та здобувачів вищої освіти з різних типів та форм власності закладів України. Опитування проходило протягом травня–липня 2025 року. Загальна кількість респондентів, що взяли участь в опитуванні, – 821 особа.

З цією метою було розроблено структуровану анкету, що включала:

- закриті питання щодо реалізації інклюзивних політик і практик;
- відкриті питання для виявлення викликів, перешкод і пріоритетних напрямів розвитку соціальної інклюзії;
- демографічні дані респондентів.

Узагальнені результати опитування щодо впровадження інклюзивних політик і практик у ЗВО України наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Результати опитування щодо впровадження інклюзивних політик і практик у ЗВО України

Політики та практики	Так, %	Ні, %	Складно відповісти, %
1. Наявність інституційної політики щодо інклюзії	62,7	3,7	33,6
2. Наявність звітності щодо імплементації пріоритету інклюзії	38,7	7,2	54,1
3. Наявність системи квотування бюджетних місць для здобувачів із соціально незахищених груп населення	79,0	2,4	18,6
4. Наявність системи грантів, стипендій, кредитів на навчання для соціально незахищених здобувачів	68,6	4,5	26,9
5. Наявність витрат на створення інклюзивного безбар'єрного освітнього простору	46,5	8,4	45,1
6. Наявність інклюзивного безбар'єрного освітнього простору	55,9	10,6	33,5
7. Забезпеченість необхідними ресурсами (харчуванням, підручниками тощо) соціально незахищених здобувачів	41,4	13,2	45,4
8. Наявність інформації про заклад, освітні програми для осіб, які мають порушення (шрифт Брайля), або мовами, відмінними від української	32,2	20,3	47,5
9. Використання в документах та інформаційних матеріалах, зокрема розміщених на веб-сайті закладу, недискримінаційної та гендерно чутливої мови	50,3	14,7	35,0
10. Надання можливостей побудови індивідуальних освітніх траєкторій з урахуванням досвіду та потреб здобувачів	66,6	8,6	24,8
11. Наявність адаптованих навчальних матеріалів та допоміжних пристроїв для надання освітніх послуг для осіб з особливими освітніми потребами	41,3	14,6	44,1
12. Наявність програм професійного розвитку у сфері інклюзивної освіти для НПП	35,0	13,0	52,0
13. Наявність програм професійного розвитку з викладання в мультикультурному середовищі для НПП	37,0	12,9	50,1
14. Наявність програм професійного розвитку з використання студентоцентризованих методик викладання для НПП	48,6	10,0	41,4
15. Наявність самооцінювання викладачів щодо здатності використовувати інклюзивні методи навчання та викладання в мультикультурному середовищі	38,5	14,5	47,0

16. Володіння керівником закладу знаннями щодо інклюзивної освіти	56,9	6,0	37,1
17. Наявність посадової особи, відповідальної за реалізацію інклюзивної освіти	33,3	11,8	54,9
18. Проведення заходів з імплементації інклюзивної політики та протидії булінгу	63,8	11,7	24,5
19. Проведення заходів, спрямованих на збереження психічного здоров'я	73,2	12,1	14,7
20. Залучення органів студентського самоврядування до заходів з імплементації інклюзивної політики	58,6	7,7	33,7
21. Відчуття безпеки здобувачами, які мають особливі освітні потреби та різні характеристики (вік, гендер, раса, соціальний статус тощо)	64,4	8,4	27,2
22. Наявність модулів (дисциплін, тем кваліфікаційних робіт), які стосуються проблем різноманіття, інклюзії, рівних можливостей, відсутності дискримінації	54,3	12,1	33,6
23. Проведення/участь здобувачів у конкурсах студентських наукових робіт, конференціях, інших наукових заходах, які стосуються проблем різноманіття, інклюзії, рівних можливостей, відсутності дискримінації	59,8	7,1	33,1
24. Залученість здобувачів з особливими освітніми потребами та різними характеристиками до навчальної, спортивної, культурної діяльності	65,8	5,0	29,2

Закінчення табл. 1

Політики та практики	Так, %	Ні, %	Складно відповісти, %
25. Використання гнучких форм навчання (онлайн, асинхронне, дистанційне тощо)	88,7	3,0	8,3
26. Наявність системи перезарахування (визнання) результатів попереднього, включеного та неформального навчання	62,0	3,4	34,6
27. Наявність системи нарахування здобувачам балів ЄКТС за волонтерську та громадську діяльність	46,5	12,3	41,2
28. Подання викладачами інформації різними способами, зважаючи на культурне, соціально-економічне становище та інші види різноманітності здобувачів	65,9	6,9	27,2
29. Надання здобувачам можливості демонструвати знання та навички у різний спосіб	82,6	4,0	13,4
30. Використання спеціальних засобів, технологій, зокрема цифрових для здобувачів з особливими освітніми потребами	67,1	6,8	26,1
31. Надання психологічної допомоги здобувачам, які її потребують	69,9	8,2	21,9
32. Наявність програм змішаної мобільності, інтернаціоналізації вдома	56,8	5,6	37,6
33. Наявність здобувачів з особливими освітніми потребами	49,6	4,5	45,9
34. Залученість здобувачів з особливими освітніми потребами та різними характеристиками до участі у конкурсах студентських наукових робіт, конференціях, інших наукових заходах	63,2	4,4	32,4

Результати опитування свідчать, що впровадження інклюзивних практик у ЗВО має неоднорідний характер. З одного боку, спостерігаються певні здобутки за окремими напрямками, що вказує на усвідомлення значущості інклюзії. Наприклад, високі показники позитивних відповідей щодо використання гнучких форм навчання та надання можливості демонструвати знання різними способами свідчать про адаптованість освітнього процесу до потреб здобувачів. Також позитивною є наявність інституційних механізмів, таких як квотування бюджетних місць і системи психологічної допомоги. Достатньо високим є відсоток позитивних відповідей стосовно наявності інституційної політики щодо інклюзії. Це вказує на те, що заклади успішно імплементують окремі інклюзивні практики.

Водночас, дослідження дало змогу виявити значні прогалини, особливо у сферах, що стосуються прозорості та ресурсного забезпечення. Негативні відповіді («ні») та високий рівень невизначеності (відповіді «складно відповісти») щодо наявності звітності, витрат на створення інклюзивного простору та забезпечення ресурсами соціально незахищених здобувачів вказують на системні проблеми. Це може свідчити як про відсутність таких практик, так і про низький рівень обізнаності серед учасників освітнього процесу. Особливо критичною є ситуація з доступністю інформації, де частка позитивних відповідей є найнижчою, наявністю програм професійного розвитку у сфері інклюзивної освіти та викладання в мультикультурному середовищі. Не сприяє ефективній реалізації інституційної політики щодо інклюзії відсутність відповідальної особи за її реалізацію: лише третина респондентів вказали на наявність такої посадової особи в їхніх закладах.

Сильні та слабкі сторони реалізації пріоритету соціальної інклюзії у ЗВО

Для визначення сильних і слабких сторін в реалізації пріоритету соціальної інклюзії у ЗВО нами ранжовано різні аспекти за кількістю позитивних, негативних та невизначених («складно відповісти») відповідей респондентів.

До сильних сторін впровадження пріоритету соціальної інклюзії належать:

1. Використання гнучких форм навчання, зокрема онлайн, асинхронне, дистанційне навчання (88,7% позитивних відповідей). Високий відсоток вказує на адаптивність освітнього процесу, що сприяє доступності навчання для різних груп здобувачів. Це дозволяє враховувати індивідуальні потреби та життєві обставини, в яких опинилися здобувачі.

2. Надання здобувачам можливості демонструвати знання та навички у різний спосіб (82,6%). Різноманітність форм оцінювання дозволяє здобувачам з різними можливостями та потребами ефективно демонструвати свої досягнення та знання. Це сприяє справедливому оцінюванню результатів навчання.

3. Наявність системи квотування бюджетних місць для здобувачів із соціально незахищених груп населення (79%). Високий відсоток позитивних відповідей свідчить про системну державну політику підтримки вразливих груп. Квотування забезпечує доступ до освіти для соціально незахищених груп, сприяючи їхній інтеграції. Це є важливим інструментом для створення рівних можливостей у вищій освіті.

4. Проведення заходів, спрямованих на збереження психічного здоров'я (73,2%). Організація таких заходів позитивно впливає на психічне здоров'я всіх учасників освітнього процесу та дозволяє створити сприятливе освітнє середовище. Це особливо важливо для осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій, зокрема для ветеранів, осіб, чії родини втратили близьких або мають родичів, які беруть участь у бойових діях, а також для внутрішньо переміщених осіб.

З-поміж слабких сторін впровадження пріоритету соціальної інклюзії:

1. Наявність інформації про заклад, освітні програми для осіб, які мають порушення, або мовами, відмінними від української (20,3% негативних відповідей). Низька доступність інформації для осіб з порушеннями та іншомовних здобувачів негативно впливає на їхню обізнаність щодо освітніх можливостей.

2. Використання в документах та інформаційних матеріалах, зокрема розміщених на веб-сайті закладу, недискримінаційної та гендерно чутливої мови (14,7%). Недостатнє використання недискримінаційної мови може створювати бар'єри для окремих груп здобувачів, знижуючи рівень інклюзивності. Це вказує на потребу в підвищенні обізнаності керівників щодо гендерної чутливості.

3. Наявність адаптованих навчальних матеріалів та допоміжних пристроїв для надання освітніх послуг для осіб з особливими освітніми потребами (14,6%). Обмежена доступність адаптованих матеріалів і пристроїв ускладнює навчання для здобувачів з особливими потребами. Це вказує на необхідність у додаткових ресурсах і технічній підтримці.

4. Наявність самооцінювання викладачів щодо здатності використовувати інклюзивні методи навчання та викладання в мультикультурному середовищі (14,5%). Брак практики самооцінювання викладачів свідчить про недостатню підготовку до роботи в інклюзивному та мультикультурному середовищі. Зазначене вказує на необхідність розширення програм професійного розвитку для НПП.

До питань щодо реалізації пріоритету соціальної інклюзії, стосовно яких значна частина респондентів не визначилася у відповідях, належать:

1. Наявність посадової особи, відповідальної за реалізацію інклюзивної освіти (54,9% відповідей «складно відповісти»). Високий рівень невизначеності може свідчити про недостатню чіткість у розподілі обов'язків з реалізації інституційної політики щодо інклюзії. Це може перешкоджати впровадженню інституційної політики щодо інклюзії.

2. Наявність звітності щодо імплементації пріоритету інклюзії (54,1%). Значний відсоток невизначених відповідей вказує на брак прозорості та систематичного моніторингу впровадження інклюзивних практик. Це своєю чергою ускладнює оцінювання ефективності впровадження пріоритету соціальної інклюзії. Невпевненість респондентів у відповіді може також вказувати на необізнаність або брак інформації про таку звітність.

3. Наявність програм професійного розвитку у сфері інклюзивної освіти (52%). Невизначеність щодо наявності програм професійного розвитку свідчить про недостатню увагу

до підготовки викладачів до роботи в інклюзивному середовищі. Це не сприяє забезпеченню якісної освіти для здобувачів з особливими освітніми потребами.

4. Наявність програм професійного розвитку з викладання в мультикультурному середовищі (50,1%). Високий рівень невизначеності вказує на недостатню обізнаність про програми, що готують викладачів до роботи в мультикультурному контексті.

Отже, дослідження засвідчило, що ЗВО демонструють певні здобутки у впровадженні інклюзивних практик, зокрема у використанні гнучких форм навчання, імплементації інституційних механізмів і психологічній підтримці здобувачів, однак значні прогалини залишаються у прозорості, ресурсному забезпеченні та доступності інформації. Низький рівень обізнаності, відсутність відповідальних осіб та недостатня увага до професійного розвитку у сфері інклюзії ускладнюють ефективну реалізацію інклюзивної політики.

Порівняльний аналіз політик і практик соціальної інклюзії у ЗВО

Порівняння політик і практик соціальної інклюзії у різних типах закладів наведено в табл. 2. Для порівняння сформовано вибірку для класичних, технічних, педагогічних і медичних ЗВО, найбільше працівників та здобувачів яких взяло участь в опитуванні.

Таблиця 2

Порівняння політик і практик соціальної інклюзії у різних типах ЗВО²⁴

Політики та практики	Класичні (так, %)	Технічні (так, %)	Педагогічні (так, %)	Медичні (так, %)
1. Інституційна політика інклюзії	63,6	61,6	69,5	57,0
2. Звітність щодо реалізації інклюзії	39,7	36,8	56,1	29,1
3. Квотування бюджетних місць для соціально незахищених здобувачів	80,5	76,3	80,5	77,2
4. Фінансова підтримка (гранти, стипендії, кредити) для соціально незахищених здобувачів	74,6	65,3	63,4	73,4
5. Фінансування безбар'єрного освітнього простору	49,6	42,1	61,0	35,4
6. Безбар'єрний освітній простір	58,8	55,3	64,6	45,6
7. Забезпеченість необхідними ресурсами соціально незахищених здобувачів	40,1	36,8	51,2	50,6
8. Доступність інформації для осіб, які мають порушення, або мовами, відмінними від української	37,5	20,5	41,5	36,7
9. Недискримінаційна та гендерно чутлива мова	57,7	37,4	58,5	43,0
10. Індивідуальні освітні траєкторії	71,7	60,5	72,0	54,4
11. Адаптовані матеріали та допоміжні пристрої	43,4	34,7	51,2	35,4
12. Професійний розвиток НПП з інклюзивної освіти	39,3	25,8	51,2	32,9
13. Професійний розвиток НПП з викладання в мультикультурному середовищі	37,1	28,4	52,4	38,0
14. Професійний розвиток НПП зі студентоцентризованих методик	51,8	41,1	64,6	45,6
15. Самооцінка викладачів щодо інклюзивних методів	41,2	33,7	46,3	39,2
16. Обізнаність керівника з питань інклюзії	60,3	49,5	74,4	63,3
17. Відповідальна особа за інклюзивну освіту	32,0	32,1	47,6	31,6
18. Заходи з імплементації інклюзії та протидії булінгу	64,3	60,5	74,4	65,8
19. Заходи зі збереження психічного здоров'я	77,9	65,8	82,9	64,6

²⁴Використано скорочене формулювання політик і практик. Повне формулювання наведено в табл. 1.

20. Залучення студентського самоврядування до інклюзії	61,8	54,2	75,6	50,6
21. Відчуття безпеки здобувачами з особливими освітніми потребами (ООП) та різними характеристиками	65,1	54,7	78,0	69,6
22. Освітні модулі з питань різноманіття та інклюзії	62,1	35,3	82,9	50,6
23. Наукові заходи з питань інклюзії та рівності	63,6	46,8	79,3	59,5
24. Залученість здобувачів з ООП та різними характеристиками до діяльності	72,4	59,5	73,2	69,6
25. Гнучкі форми навчання	90,1	86,3	89,0	91,1
26. Визнання попереднього, включеного та неформального навчання	63,6	68,4	73,2	51,9
27. ЄКТС за волонтерську та громадську діяльність	51,5	41,6	53,7	46,8
28. Різні способи подання інформації викладачами	69,9	59,5	72,0	74,7
29. Різні способи демонстрації знань здобувачами	84,9	77,9	86,6	83,5
30. Спеціальні засоби та технології для здобувачів з ООП	68,8	60,0	72,0	77,2
31. Психологічна допомога здобувачам	71,7	63,2	79,3	67,1
32. Програми змішаної мобільності та інтернаціоналізації вдома	58,1	48,9	68,3	62,0
33. Наявність здобувачів з ООП	55,9	39,5	64,6	39,2
34. Участь здобувачів з ООП у наукових заходах	69,5	54,2	70,7	64,6
Середній показник	59,7	50,4	67,1	55,2

Аналіз результатів опитування засвідчив, що педагогічні заклади мають найвищий середній показник реалізації інклюзивних практик (67,1%), що віддзеркалює їхню орієнтацію на соціальні та гуманітарні аспекти освіти. Класичні заклади із середнім показником 59,7% демонструють збалансований підхід завдяки широкому профілю, що дає змогу впроваджувати різноманітні практики. Медичні (55,2%) та технічні (50,4%) заклади відстають у впровадженні інклюзивних практик, можливо, через спеціалізацію, яка менше зосереджена на соціальних питаннях.

Педагогічні заклади демонструють високий рівень інтеграції модулів із різноманіття та інклюзії в освітні програми (82,9%), проведення заходів із психічного здоров'я (82,9%), інклюзії та різноманіття (79,3%) й залучення студентського самоврядування (75,6%). Хоч педагогічні заклади мають вищі порівняно з іншими показники, проте залишаються актуальними питання, пов'язані з доступністю інформації (41,5%) та призначенням відповідальних осіб (47,6%), що може бути спричинено обмеженням фінансуванням.

Класичні заклади демонструють сильні сторони у квотуванні бюджетних місць (80,5%) та наданні грантів і стипендій на навчання для соціально незахищених здобувачів (74,6%) й залученні студентів із особливими потребами до різноманітної діяльності (72,4%). Разом з тим слабкими сторонами класичних закладів є система звітності (39,7%) та інституціоналізація зони відповідальності за імплементацію інклюзивних політик і практик (32%).

Медичні заклади ефективно використовують гнучкі форми навчання (91,1%), спеціальні технології для осіб з особливими потребами (77,2%) та різні форми подання викладачами інформації, зважаючи на особливості здобувачів (74,7%), що зумовлено, насамперед, специфікою контингенту здобувачів (наявністю іноземних студентів) та організації освітнього процесу. У той же час медичні заклади суттєво відстають у створенні безбар'єрного освітнього простору (45,6%) та реалізації програм професійного розвитку викладачів у сфері інклюзивної освіти (32,9%).

Технічні заклади показують найнижчі результати, зокрема в доступності інформації (20,5%) та програмах професійного розвитку для викладачів (25,8%), наявності модулів (дисциплін), які стосуються проблем різноманіття, інклюзії, рівних можливостей (35,3%), хоч мають певні успіхи у впровадженні гнучких форм навчання (86,3%) та перезарахуванні результатів навчання (68,4%). Технічна спрямованість і обмеженість ресурсів пояснюють їхнє відставання. Крім того, однією з причин може бути низький відсоток технічних закладів, які мають здобувачів з особливими освітніми потребами (39,5%), та низький рівень володіння керівниками закладів знаннями щодо інклюзивної освіти (49,6%).

Спільними досягненнями всіх типів ЗВО є високий рівень використання гнучких форм навчання (86,3–91,1%), що забезпечує адаптивність до потреб студентів, надання можливостей демонструвати знання різними способами (77,9–86,6%) та проведення заходів із психічного здоров'я і протидії булінгу (60,5–82,9%). Проте всі заклади мають прогалини в доступності інформації для осіб із порушеннями (20,5–41,5%), підготовці звітності (29,1–56,1%) та програмах професійного розвитку для викладачів з інклюзивної освіти (25,8–51,2%). Ці проблеми обумовлені недостатнім фінансуванням, низьким рівнем обізнаності та/або мотивації й відповідно недостатньою увагою до соціальних аспектів діяльності закладів.

Для покращення ситуації необхідно посилити фінансування для створення безбар'єрного освітнього простору та створення адаптованих матеріалів. Дієвим засобом підвищення обізнаності може бути запровадження програм професійного розвитку для викладачів. Педагогічні заклади мають зосередитися на підвищенні доступності інформації, класичні – на інституціоналізації зони відповідальності за імплементацію інклюзивних політик і практик, медичні – на створенні безбар'єрного освітнього простору, а технічні – на інтеграції інклюзивних модулів в освітні програми. Комплексний підхід до вирішення окреслених проблемних питань сприятиме створенню більш інклюзивного освітнього середовища.

Кластеризація ЗВО за рівнем інклюзивності

Для побудови кластерів текстові відповіді на закриті питання перекодовано в числові значення («так» – 1 бал; «ні» – 0 балів; «складно відповісти» – 0,5 балів) й розраховано агрегований показник інклюзивності ($P_{\text{інк}}$) для кожного респондента шляхом сумування балів за

34 питаннями. Діапазони кластерів визначено з використанням інструментів описової статистики та методу квartilей.

Статистичний аналіз агрегованого показника інклюзивності ($\Pi_{\text{інк}}$) наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Статистичний аналіз агрегованого показника інклюзивності

Показник	Значення
Середнє арифметичне (Mean)	25,12667479
Стандартна помилка (Standard Error)	0,221612761
Медіана (Median)	26
Мода (Mode)	34
Стандартне відхилення (Standard Deviation)	6,34989205
Дисперсія вибірки (Sample Variance)	40,32112905
Куртозис (Kurtosis)	0,184796057
Асиметрія (Skewness)	-0,732193748
Діапазон (Range)	31
Мінімум (Minimum)	3
Максимум (Maximum)	34
Сума (Sum)	20629
Кількість (Count)	821

На основі розрахованих показників можна зробити такі висновки:

- 25,13 є середнім показником інклюзивності;
- медіана (26) означає, що половина закладів має показник нижчий від 26, половина – вищий;
- агреговані показники інклюзивності варіюються від 3 до 34;
- стандартне відхилення (6,35) характеризує розсіювання даних навколо середнього значення;
- значення асиметрії (-0,73) вказує на лівосторонню (негативну) асиметрію розподілу, що свідчить про переважання ЗВО з вищими показниками над тими, які мають нижчі показники;
- куртозис (0,18) свідчить про те, що розподіл близький до нормального, але має незначну гостроверхність.

Результати статистичного аналізу агрегованого показника інклюзивності вказують на те, що розподіл є близьким до нормального із незначною асиметрією. У зв'язку з цим для визначення діапазонів кластерів можна скористатися методом квartilей.

Діапазони кластерів:

- низький рівень інклюзивності: $\Pi_{\text{інк}} \leq Q1$;
- середній рівень інклюзивності: $Q1 < \Pi_{\text{інк}} < Q3$;
- високий рівень інклюзивності: $\Pi_{\text{інк}} \geq Q3$.

Квартальний розподіл агрегованого показника інклюзивності:

- перший квартиль ($Q1$) – 21;
- другий квартиль / медіана ($Q2$) – 26;
- третій квартиль ($Q3$) – 30.

Сформовані кластери ЗВО за рівнем інклюзивності:

- 1) кластер закладів з низьким рівнем інклюзивності: $\Pi_{\text{інк}} \leq 21$;
- 2) кластер закладів з середнім рівнем інклюзивності: $21 < \Pi_{\text{інк}} < 30$;
- 3) кластер з високим рівнем інклюзивності $\Pi_{\text{інк}} \geq 30$.

У кластер з низьким рівнем інклюзивності увійшло 215 закладів, до кластеру з середнім рівнем – 375 і в кластер з високим рівнем – 231²⁵.

Сформовані кластери віддзеркалюють різні моделі розвитку й практики у сфері інклюзії.

²⁵Належність і кількість закладів визначено на основі відповідей респондентів. Фактично кількість закладів вищої освіти, які увійшли до відповідного кластеру є меншою, оскільки різні респонденти можуть належати до одного закладу.

Основні характеристики кластерів:

– заклади, які потрапили у кластер з низьким рівнем інклюзивності, мають найнижчі значення за більшістю індикаторів: наявність політики інклюзії, інклюзивної інфраструктури, фінансування відповідних ініціатив, адаптація освітніх програм, підтримка здобувачів з особливими освітніми потребами. Характерною рисою є відсутність систем моніторингу та відповідальних за інклюзію осіб;

– для ЗВО, що увійшли до кластеру з середнім рівнем інклюзивності, порівняно із закладами із попереднього кластеру характерним є наявність більш розвиненої інфраструктури, системи грантів і стипендій для соціально незахищених груп здобувачів, активніша участь у впровадженні інклюзивних практик, більша кількість програм професійного розвитку для персоналу, а також більша інтеграція адаптивних методик в освітній процес;

– заклади, котрі належать до кластеру з високим рівнем інклюзивності, мають політику у сфері інклюзії, системний підхід до розвитку безбар'єрного простору, високий рівень обізнаності серед керівників і викладачів, а також соціальної підтримки та участі студентів з особливими освітніми потребами у науковому та культурному житті закладів.

Різний рівень розвитку політик і практик соціальної інклюзії у сформованих кластерах ЗВО обумовлений кількома ключовими чинниками, які впливають на їхню здатність розробляти, впроваджувати та моніторити політику соціальної інклюзії:

– ресурсне забезпечення і фінансування. Заклади із більшим фінансуванням, доступом до зовнішніх грантів й міжнародної допомоги мають більше можливостей для розроблення комплексних політик інклюзії, встановлення стандартів та проведення регулярної звітності. Заклади із обмеженими ресурсами часто не можуть системно підтримувати ці процеси;

– рівень обізнаності та професійна підготовка персоналу. ЗВО, які регулярно організовують навчання у сфері інклюзивної освіти, мають кращі політики та практики соціальної інклюзії. Натомість у закладах, де відсутня така підготовка, ініціативи з інклюзії залишаються декларативними;

– наявність або відсутність систем моніторингу та звітності. Заклади з розвинутою системою моніторингу виконання планів і програм більш системно підходять до імплементації інклюзивних політик і практик.

Розподіл різних типів ЗВО за різними кластерами наведено на рис. 1.

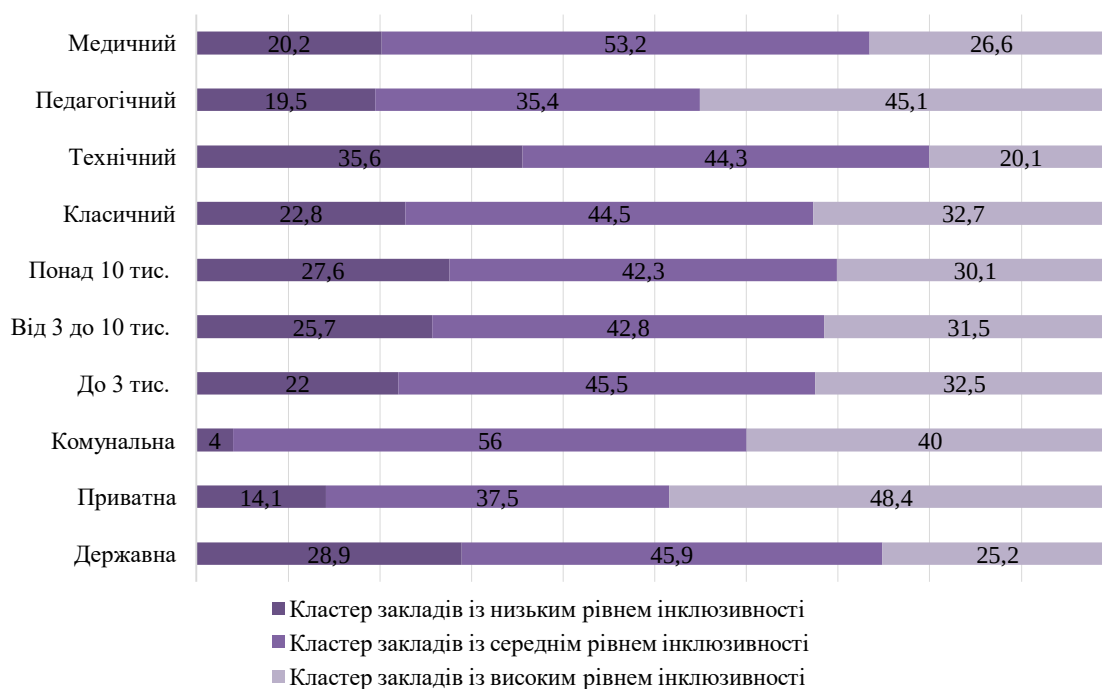

Рис. 1. Розподіл різних типів закладів вищої освіти за різними кластерами

Аналіз засвідчив, що найбільша частка державних закладів сконцентрована в кластері із середнім рівнем інклюзивності (45,9%). Приватні заклади переважають у кластері із високим рівнем (48,4%), що вказує на те, що такі заклади активніше впроваджують інклюзивні політики та практики. Більшість комунальних ЗВО перебувають у кластерах із середнім і високим рівнем інклюзивності (56% і 40% відповідно) і майже відсутні у кластері із низьким рівнем (4%).

Відповідно до результатів кластеризації відсутні суттєві відмінності у розподілі різних за розміром закладів за кластерами інклюзивності. Найбільша частка малих, середніх та великих закладів знаходиться в кластері із середнім рівнем інклюзивності (45,5%, 42,6% та 42,3% відповідно). Більша частка закладів із чисельністю здобувачів до 3 тис. (32,5%) перебувають у кластері із високим рівнем порівняно з іншими ЗВО.

Найбільша частка класичних, технічних і медичних закладів сконцентрована у кластері із середнім рівнем інклюзивності (44,5%, 44,3% та 53,2% відповідно). Лише педагогічні заклади домінують у кластері із високим рівнем інклюзивності, що підтверджує зроблені нами висновки про лідерські позиції педагогічних закладів у впровадженні інклюзивних політик і практик.

Кластеризація показала відмінності між закладами за рівнем реалізації пріоритету соціальної інклюзії. Це дає змогу:

- планувати таргетовані заходи для підвищення інклюзивності у закладах із нижчими показниками;
- поширювати кращі практики закладів із найвищим рівнем інклюзивності серед закладів, які мають незначний досвід у цій сфері;
- розробляти регіональні та національні стратегії з урахуванням кластерної специфіки;
- формувати інституційні політики з урахуванням типу закладу.

Ключові драйвери соціальної інклюзії у ЗВО

З метою визначення потенційних драйверів соціальної інклюзії нами проведено кореляційний аналіз взаємозв'язку між інклюзивними політиками та практиками й агрегованим показником інклюзивності ($\Pi_{\text{інк}}$), на основі якого побудовано кореляційну матрицю (табл. 4).

У кореляційній матриці від Q1 до Q34 пронумеровані інклюзивні політики та практики (див. табл. 1). Кореляційна матриця містить коефіцієнти кореляції між 34 питаннями, котрі віддзеркалюють інклюзивні політики і практики, а також між цими практиками та агрегованим показником інклюзивності ($\Pi_{\text{інк}}$). На основі матриці визначено політики та практики, які мають найсильніший зв'язок із загальним рівнем інклюзивності, а також виявлено взаємозв'язки між самими політиками та практиками.

Усі коефіцієнти кореляції в матриці мають позитивне значення, що вказує на прямий зв'язок між інклюзивними політиками та практиками та загальним рівнем інклюзивності, а також між самими політиками і практиками. Останній рядок матриці показує коефіцієнти кореляції між політиками та практиками і агрегованим показником. Політики та практики з найвищими коефіцієнтами мають найбільший вплив на рівень інклюзивності.

Проаналізуємо ключові драйвери (найбільш впливові політики та практики) з погляду їхньої ролі в імплементації пріоритету соціальної інклюзії у ЗВО.

(Q21) Відчуття безпеки здобувачами, які мають особливі освітні потреби та різні характеристики. Коефіцієнт кореляції із показником інклюзивності є найвищим – 0,73. Йдеться про психологічну, соціальну та фізичну безпеку, що досягається через усунення проявів дискримінації та булінгу й формування інклюзивного простору, сприятливого для всіх учасників освітнього процесу. Відчуття безпеки є основою інклюзивної культури, що є критично важливим для залучення та утримання здобувачів із різноманітними потребами та характеристиками. Відчуття безпеки також мотивує здобувачів з особливими освітніми потребами брати участь у навчальних, наукових, культурних і спортивних заходах.

Таблица 4

Кореляційна матриця інклюзивних політик і практик

[illegible]

[illegible]

Q 2 0	0, 4 3	0, 4 5	0, 1 5	0, 1 8	0, 4 7	0, 4 5	0, 3 2	0, 3 2	0, 2 8	0, 4 1	0, 4 4	0, 4 3	0, 4 3	0, 4 5	0, 3 8	0, 4 4	0, 4 2	0, 5 5	0, 4 4	1, 0 0																
Q 2 1	0, 4 2	0, 3 6	0, 1 4	0, 2 1	0, 4 6	0, 4 9	0, 3 6	0, 3 7	0, 3 6	0, 4 8	0, 5 0	0, 4 4	0, 4 8	0, 4 4	0, 4 2	0, 5 1	0, 3 4	0, 5 5	0, 4 9	0, 5 2	1, 0 0															
Q 2 2	0, 3 5	0, 3 4	0, 0 6	0, 1 0	0, 3 6	0, 3 9	0, 2 5	0, 3 1	0, 3 1	0, 4 0	0, 4 4	0, 4 4	0, 4 2	0, 4 1	0, 4 3	0, 4 1	0, 4 3	0, 3 9	0, 4 2	0, 5 3	0, 5 3	1, 0 0														
Q 2 3	0, 3 3	0, 3 7	0, 1 0	0, 1 7	0, 3 9	0, 3 8	0, 2 9	0, 2 9	0, 2 1	0, 3 6	0, 4 3	0, 4 5	0, 4 5	0, 4 0	0, 3 6	0, 3 9	0, 4 1	0, 4 9	0, 4 7	0, 4 4	0, 5 6	1, 0 0														
Q 2 4	0, 3 8	0, 3 7	0, 1 7	0, 2 1	0, 4 0	0, 4 1	0, 3 3	0, 3 0	0, 3 0	0, 4 4	0, 4 6	0, 3 8	0, 3 9	0, 4 6	0, 4 4	0, 4 4	0, 3 7	0, 4 7	0, 4 1	0, 4 6	0, 5 1	0, 4 9	0, 4 7	1, 0 0												
Q 2 5	0, 1 8	0, 2 0	0, 1 6	0, 1 5	0, 1 6	0, 1 7	0, 1 0	0, 1 6	0, 1 9	0, 2 7	0, 2 0	0, 2 2	0, 2 7	0, 2 0	0, 2 2	0, 2 8	0, 2 4	0, 2 0	0, 2 4	0, 2 2	0, 3 7	0, 2 9	0, 2 9	1, 0 0												
	Q 2 6	0, 3 0	0, 2 5	0, 1 5	0, 2 9	0, 2 6	0, 2 3	0, 2 1	0, 2 7	0, 4 1	0, 2 1	0, 2 5	0, 2 5	0, 3 3	0, 3 5	0, 3 4	0, 2 1	0, 2 9	0, 3 3	0, 3 5	0, 3 1	0, 2 6	0, 3 7	0, 3 1	0, 3 3	1, 0 0										
Q 2 7	0, 1 6	0, 2 2	0, 1 8	0, 2 8	0, 2 0	0, 2 7	0, 2 8	0, 2 7	0, 2 9	0, 2 0	0, 3 6	0, 2 0	0, 2 9	0, 2 3	0, 2 1	0, 2 8	0, 2 0	0, 2 9	0, 2 6	0, 2 3	0, 2 7	0, 2 4	0, 2 1	0, 2 2	0, 2 1	0, 2 9	1, 0 0									
Q 2 8	0, 3 6	0, 3 1	0, 1 4	0, 2 0	0, 3 4	0, 3 5	0, 2 3	0, 2 0	0, 2 0	0, 3 5	0, 3 2	0, 3 3	0, 3 7	0, 3 6	0, 3 8	0, 3 9	0, 3 1	0, 3 8	0, 3 7	0, 4 7	0, 4 3	0, 4 0	0, 4 2	0, 4 9	0, 2 2	0, 2 7	0, 2 3	0, 2 7	0, 2 3	1, 0 0						
Q 2 9	0, 3 3	0, 2 4	0, 0 8	0, 1 8	0, 3 3	0, 3 3	0, 2 2	0, 2 2	0, 2 6	0, 4 4	0, 3 1	0, 2 2	0, 2 2	0, 3 3	0, 3 3	0, 3 4	0, 2 4	0, 2 4	0, 3 3	0, 4 3	0, 4 3	0, 3 3	0, 4 4	0, 3 3	0, 3 3	0, 3 1	0, 3 5	0, 4 1	0, 3 7	0, 3 8	1, 5 0					

Q 3 0	0, 3 5	0, 3 2	0, 1 6	0, 2 3	0, 3 5	0, 3 4	0, 3 2	0, 2 9	0, 3 2	0, 4 5	0, 4 9	0, 4 0	0, 3 9	0, 4 1	0, 3 6	0, 3 7	0, 3 2	0, 2 6	0, 3 8	0, 3 1	0, 4 6	0, 3 6	0, 3 3	0, 4 4	0, 3 4	0, 3 0	0, 2 1	0, 4 5	1, 0 0						
Q 3 1	0, 3 4	0, 2 6	0, 0 8	0, 1 1	0, 3 4	0, 3 2	0, 2 6	0, 2 1	0, 2 0	0, 3 9	0, 3 7	0, 3 1	0, 3 3	0, 3 4	0, 2 6	0, 3 9	0, 2 5	0, 6 0	0, 4 3	0, 4 2	0, 3 5	0, 3 2	0, 4 0	0, 2 1	0, 3 8	0, 1 0	0, 4 0	0, 4 5	0, 3 0	1, 0 0					
Q 3 2	0, 2 4	0, 2 5	0, 1 5	0, 1 9	0, 2 5	0, 2 5	0, 2 4	0, 2 3	0, 2 0	0, 3 4	0, 3 2	0, 3 4	0, 3 5	0, 3 0	0, 3 4	0, 3 3	0, 2 2	0, 2 8	0, 2 4	0, 2 3	0, 3 1	0, 3 3	0, 3 3	0, 2 1	0, 2 8	0, 2 6	0, 3 2	0, 3 6	0, 3 8	0, 3 2	0, 3 3	1, 0 0			
Q 3 3	0, 2 6	0, 2 4	0, 2 0	0, 2 0	0, 2 8	0, 2 5	0, 2 3	0, 2 2	0, 2 0	0, 3 2	0, 3 3	0, 3 1	0, 2 8	0, 2 1	0, 2 9	0, 2 7	0, 2 3	0, 2 1	0, 2 9	0, 3 0	0, 3 3	0, 2 3	0, 2 6	0, 2 1	0, 2 5	0, 2 1	0, 2 5	0, 3 1	0, 2 3	0, 2 7	0, 2 6	1, 0 0			
Q 3 4	0, 3 7	0, 3 6	0, 1 9	0, 1 9	0, 3 9	0, 3 5	0, 3 1	0, 2 4	0, 3 1	0, 4 0	0, 3 8	0, 3 7	0, 3 5	0, 3 9	0, 4 8	0, 3 1	0, 4 0	0, 3 3	0, 4 7	0, 3 9	0, 4 3	0, 4 8	0, 5 4	0, 2 6	0, 3 7	0, 2 5	0, 4 0	0, 4 0	0, 4 4	0, 3 2	0, 3 0	0, 4 1	1, 0 0		
3Π _i HK	0, 5	0, 6	0, 2	0, 3	0, 6	0, 6	0, 5	0, 5	0, 5	0, 6	0, 7	0, 7	0, 7	0, 6	0, 6	0, 6	0, 5	0, 6	0, 6	0, 6	0, 7	0, 6	0, 6	0, 4	0, 4	0, 4	0, 6	0, 5	0, 6	0, 5	0, 5	0, 4	0, 6		
	9	0	8	8	8	6	5	6	1	6	1	0	0	8	4	6	8	8	0	8	3	4	3	9	1	9	2	0	7	2	8	1	9	3	

(Q11) Наявність адаптованих навчальних матеріалів та допоміжних пристроїв для надання освітніх послуг для осіб з особливими освітніми потребами. Коефіцієнт кореляції – 0,71. Забезпечення адаптованими навчальними матеріалами (шрифт Брайля, аудіокниги, програмне забезпечення для осіб із порушеннями слуху/зору) усуває фізичні бар'єри в навчанні. Адаптовані навчальні матеріали дозволяють здобувачам з особливими освітніми потребами повноцінно брати участь в освітньому процесі, що сприяє їхній інтеграції та залученості. Це є ключовим для забезпечення доступності освіти.

(Q12) Наявність програм професійного розвитку у сфері інклюзивної освіти. Коефіцієнт кореляції – 0,70. Підготовка викладачів до роботи в інклюзивному середовищі дозволяє адаптувати освітній процес, що сприяє створенню сприятливого середовища та ефективній реалізації інклюзивних політик і практик.

(Q13) Наявність програм професійного розвитку з викладання в мультикультурному середовищі. Коефіцієнт кореляції – 0,70. Навчання викладачів мультикультурним підходам сприяє формуванню толерантності, врахуванню різноманітності (гендер, раса, соціальний статус) й відповідно інтеграції здобувачів із різними характеристиками. Такі програми тісно пов'язані із програмами у сфері інклюзивної освіти, що вказує на їхню взаємодоповнюваність.

(Q24) Залученість здобувачів з особливими освітніми потребами та різними характеристиками до навчальної, спортивної, культурної діяльності. Коефіцієнт кореляції – 0,69. Активна участь здобувачів у різних заходах позитивно впливає на їхню соціальну інтеграцію та формування відчуття належності. Це сприяє створенню інклюзивного середовища.

(Q5) Наявність витрат на створення інклюзивного безбар'єрного освітнього простору. Коефіцієнт кореляції – 0,68. Фінансування розбудови інклюзивної інфраструктури (пандуси, ліфти, адаптовані аудиторії) забезпечує фізичну доступність до освіти, що є основою інклюзії. Разом з тим наявність витрат – це не тільки про фізичну доступність освітнього простору. Це також сприяє формуванню інклюзивної культури.

(Q18) Проведення заходів з імплементації інклюзивної політики та протидії булінгу. Коефіцієнт кореляції – 0,68. Такі заходи (наприклад, тренінги з толерантності) сприяють підвищенню обізнаності з питань інклюзії. Активна протидія булінгу попереджає прояви дискримінації й дозволяє створити безпечне освітнє середовище, що забезпечує психологічний комфорт серед учасників освітнього процесу.

(Q6) Наявність інклюзивного безбар'єрного освітнього простору. Коефіцієнт кореляції – 0,66. Безбар'єрний простір (фізична інфраструктура) дозволяє здобувачам з особливими освітніми потребами комфортно пересуватися та навчатися, що забезпечує рівний доступ до освіти й мотивує здобувачів до навчання. Створення комфортного фізичного середовища формує також відчуття безпеки.

(Q10) Надання можливостей для побудови індивідуальних освітніх траєкторій з урахуванням досвіду та потреб здобувачів. Коефіцієнт кореляції – 0,66. Індивідуальний підхід дає змогу враховувати потреби здобувачів, адаптувати програми та розклади навчання. Це сприяє підвищенню залученості та мотивації здобувачів до навчання.

(Q16) Володіння керівником закладу знаннями щодо інклюзивної освіти. Коефіцієнт кореляції – 0,66. Компетентне керівництво забезпечує стратегічну підтримку інклюзивних політик, координацію, створення інклюзивного безбар'єрного освітнього простору й фінансування різних заходів.

Визначені ключові драйвери охоплюють психологічну безпеку, інфраструктуру, підготовку викладачів, залученість здобувачів й організаційні аспекти, котрі сприяють формуванню цілісного інклюзивного середовища.

Висока кореляція між окремими практиками (коефіцієнт кореляції між (Q12) і (Q13) дорівнює 0,74; між (Q5) і (Q6) – 0,66) вказує на те, що вони доповнюють та підсилюють одна одну, забезпечуючи синергетичний ефект.

Виклики, перешкоди та пріоритетні напрями розвитку соціальної інклюзії

Для виявлення основних викликів, перешкод і пріоритетних напрямів розвитку соціальної інклюзії у ЗВО було здійснено якісний аналіз відповідей на відкриті питання.

Узагальнений перелік основних викликів та перешкод, з якими стикаються ЗВО на шляху розвитку соціальної інклюзії, наведено у табл. 5.

Таблиця 5

Узагальнений перелік основних викликів та перешкод, з якими стикаються ЗВО на шляху розвитку соціальної інклюзії

Категорія викликів і перешкод	Виклики та перешкоди
Фінансові обмеження та матеріально-технічна база (найбільш поширена проблема)	– Недостатнє фінансування інклюзивних програм та ініціатив – Брак коштів на створення безбар'єрного середовища – Застаріла інфраструктура – Брак спеціалізованого обладнання та програмного забезпечення – Відсутність належних приміщень (для внутрішньо переміщених закладів)
Людський фактор і рівень обізнаності	– Недостатня підготовка викладачів і керівників – Низький рівень обізнаності – Низький рівень толерантності, стереотипи та упередження – Брак кваліфікованих фахівців (тьюторів, асистентів, психологів) – Відсутність бажання створювати інклюзивне освітнє середовище
Політика та комунікація	– Недосконалість політик та нормативно-правового регулювання – Відсутність системного підходу – Розрив між деклараціями та реальністю – Низький рівень інформування про інклюзивну освіту
Освітній процес та навчальні матеріали	– Брак адаптованих освітніх програм – Відсутність спеціальних методик викладання та адаптованих навчальних матеріалів – Складність адаптації викладання
Військові дії та їх наслідки	– Руйнування інфраструктури – Переміщення закладів – Зміна місця проживання учасників освітнього процесу – Психоемоційне напруження – Воєнний стан

Недостатнє фінансування та проблеми з матеріально-технічною базою є найпоширенішою проблемою, на думку респондентів. Також значним викликом є необізнаність та брак кваліфікованих фахівців, що свідчить про необхідність не тільки матеріально-технічного та фінансового забезпечення, а і належного інформування та підготовки фахівців. Деякі респонденти зазначають, що виклики відсутні, що може бути пов'язано з різним рівнем імплементації інклюзивних практик в різних закладах вищої освіти або недостатньою обізнаністю щодо реальних потреб закладів.

Сформований за результатами опитування перелік ключових напрямів розвитку соціальної інклюзії в закладах вищої освіти наведено в табл. 6.

Аналіз засвідчив, що учасники опитування акцентують увагу на необхідності створення безбар'єрного освітнього середовища, що передбачає модернізацію інфраструктури та забезпечення архітектурної доступності. З-поміж ключових напрямів – інституціоналізація інклюзивних політик та налагодження партнерської взаємодії із зовнішніми організаціями. Важливими напрямками розвитку соціальної інклюзії, на думку респондентів, є підвищення обізнаності та компетентності персоналу, адаптація освітнього процесу, розширення системи психологічної та академічної підтримки, а також формування культури толерантності й

недискримінації. Результати свідчать про усвідомлення респондентами багатовимірності соціальної інклюзії та необхідності комплексного підходу до її впровадження у ЗВО.

Таблиця 6

Узагальнений перелік ключових напрямів розвитку соціальної інклюзії у ЗВО

Напрямок розвитку	Опис заходів та ініціатив
Створення безбар'єрного середовища	– Модернізація інфраструктури: пандуси, ліфти, широкі дверні прорізи, тактильні покажчики, адаптовані санвузли, зони відпочинку – Усунення архітектурних бар'єрів: сходи, пороги – Оснащення приміщень з урахуванням потреб осіб з інвалідністю
Підвищення кваліфікації та обізнаності персоналу	– Підготовка викладачів та працівників структурних підрозділів до роботи з різними категоріями здобувачів – Тренінги, семінари щодо інклюзії, різноманітності та недискримінації – Підвищення обізнаності щодо соціальної інклюзії серед учасників освітнього процесу
Адаптація освітнього процесу та навчальних матеріалів	– Розробка адаптованих програм і матеріалів: електронні підручники, аудіокниги, матеріали зі шрифтом Брайля – Цифрова інклюзивність навчального контенту – Можливість побудови індивідуальних освітніх траєкторій – Використання інноваційних технологій: субтитри, мова жестів – Індивідуальні заняття за потреби
Психологічна, соціальна та академічна підтримка	– Збільшення кількості кваліфікованих фахівців: психологів, тьюторів, асистентів – Менторські програми – Психологічна підтримка учасників освітнього процесу – Робота з ветеранами, внутрішньо переміщеними особами, постраждалими від війни
Формування інклюзивної культури	– Створення атмосфери взаємоповаги, толерантності та підтримки – Студентські ініціативи з розвитку культури толерантності та рівності – Соціальні та культурні заходи, проекти та програми, що сприяють міжгруповій взаємодії – Просвітницькі кампанії проти упереджень
Співпраця із партнерами та фінансування	– Співпраця з громадськими організаціями, центрами зайнятості, міжнародними фондами та донорами – Участь у міжнародних програмах і проєктах – Програми стипендіальної підтримки, гранти та матеріальна допомога
Інклюзивна політика та моніторинг	– Розроблення та впровадження інституційних інклюзивних політик – Створення інклюзивних центрів, консультаційних пунктів – Система моніторингу інклюзивних практик – Робочі групи/посадові особи, відповідальні за моніторинг випадків булінгу, нетерпимості

Під час опитування респондентам було також запропоновано виокремити пріоритетні напрями розвитку соціальної інклюзії у вищій освіті України. Частина напрямів, запропонованих респондентами, співвідноситься з визначеними векторами розвитку соціальної інклюзії у ЗВО (на інституційному рівні). Зокрема, це стосується формування інклюзивного фізичного середовища та забезпечення архітектурної доступності, розвитку цифрової інклюзивності, підвищення обізнаності та професійної підготовки персоналу,

адаптації освітнього процесу, надання психологічної й соціальної підтримки, впровадження систем моніторингу та розбудови партнерських зв'язків.

Разом з тим низка пріоритетів розвитку соціальної інклюзії у вищій освіті України, визначених респондентами, стосується саме національного рівня: законодавчого регулювання, державної стратегії, національних стандартів, фінансування, політики працевлаштування випускників тощо. До таких пріоритетів належать:

1) Системний підхід та законодавче закріплення:

- розроблення та реалізація національної стратегії соціальної інклюзії у вищій освіті;
- законодавче посилення стандартів інклюзивності;
- інтеграція принципів інклюзії в акредитаційні та ліцензійні процедури;
- нормативне врегулювання порядку надання соціальної послуги супроводу здобувачам з особливими освітніми потребами;
- визначення диференційованих рівнів підтримки відповідно до індивідуальних потреб здобувачів.

2) Фінансова підтримка та ресурси:

- забезпечення фінансування інклюзивної інфраструктури та ініціатив (через субвенції, гранти, державні програми);
- залучення міжнародної фінансової підтримки.

3) Працевлаштування випускників із соціально вразливих груп:

- підтримка їхнього працевлаштування;
- сприяння кар'єрному зростанню.

Отже, на національному рівні респондентами зроблено акцент на законодавчому закріпленні інклюзивних стратегій, нормативному врегулюванні соціального супроводу й фінансуванні відповідних ініціатив. Окрему увагу респонденти приділили підтримці працевлаштування випускників із соціально вразливих груп. Ці напрями можуть бути покладені в основу подальшого розвитку соціальної інклюзії у вищій освіті в Україні.

Рекомендації щодо імплементації пріоритету соціальної інклюзії у ЗВО

За результатами дослідження сучасного стану інклюзивності в українських ЗВО можна виокремити такі рекомендації щодо імплементації пріоритету соціальної інклюзії:

1) посилення прозорості, підзвітності та інституційної відповідальності:

- призначення відповідальних осіб за реалізацію інклюзивної політики, чіткий розподіл функцій і повноважень;
- впровадження інклюзивних структур: створення інклюзивних центрів, консультаційних пунктів;
- забезпечення моніторингу та оцінювання ефективності інклюзивних практик, зокрема випадків нетерпимості й булінгу;
- поширення інформації серед усіх учасників освітнього процесу;

2) створення безбар'єрного освітнього простору:

- модернізація інфраструктури для забезпечення архітектурної доступності та створення безбар'єрного освітнього простору;
- оснащення закладів допоміжними пристроями для здобувачів із особливими освітніми потребами;

3) забезпечення доступності інформації та покращення комунікаційних практик:

- підготовка інформаційних матеріалів щодо освітніх програм та організації освітнього процесу мовами, відмінними від української;
- забезпечення доступності інформації для осіб із порушеннями;
- використання недискримінаційної та гендерно чутливої мови у внутрішніх документах і на вебресурсах;

4) адаптація освітнього процесу:

- створення адаптованих навчальних матеріалів (шриффт Брайля, аудіокниги, субтитровані матеріали, програмні засоби для осіб із порушеннями слуху та зору);
- формування індивідуальних освітніх траєкторій з урахуванням досвіду та потреб здобувачів;

– забезпечення рівних можливостей для участі здобувачів в академічній та позаакадемічній діяльності;

5) розвиток професійної компетентності персоналу та формування інклюзивної культури:

– запровадження системних програм підвищення кваліфікації у сфері інклюзивної освіти та викладання у мультикультурному середовищі;

– проведення навчальних і просвітницьких заходів для формування атмосфери толерантності та протидії упередженням;

– заохочення студентських ініціатив;

6) психологічна, соціальна та академічна підтримка здобувачів:

– розширення програм збереження психічного здоров'я;

– розроблення менторських програм і заходів підтримки для ветеранів, внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих груп;

– упровадження механізмів запобігання дискримінації та булінгу;

– підтримка активної участі здобувачів у навчальній, науковій, культурній та спортивній діяльності.

Для успішної імплементації соціальної інклюзії у ЗВО необхідно розробити національну стратегію, інтегрувати принципи інклюзії в акредитацію та ліцензування, а також забезпечити державне фінансування інклюзивної інфраструктури та ініціатив.

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте ключові принципи інклюзивної освіти.

2. Опишіть роль Європейського простору вищої освіти у формуванні рамок інклюзивності.

3. Дайте порівняльну характеристику підходів до інклюзії у державних, комунальних і приватних закладах.

4. Розкрийте логіку побудови агрегованого показника інклюзивності.

5. Дайте порівняльну характеристику кластерів ЗВО за рівнем інклюзивності та їхніх профілів.

6. Поясніть, як на основі кореляційного і кластерного аналізу обґрунтувати вибір драйверів інклюзії.

7. Наведіть приклади груп здобувачів, які потребують додаткової підтримки у воєнний час.

8. Обґрунтуйте необхідність використання гендерно чутливої та недискримінаційної мови у внутрішніх документах ЗВО.

9. Наведіть приклади підтримки здобувачів з особливими освітніми потребами.

10. Поясніть роль стипендій, грантів і кредитів у забезпеченні рівного доступу до освіти.

11. Обґрунтуйте потребу у системній психологічній підтримці під час війни.

12. Охарактеризуйте компоненти безбар'єрного освітнього простору.

13. Дайте порівняльну характеристику фізичної та цифрової доступності інформації.

14. Наведіть приклади технічних і організаційних рішень для доступності інформації.

15. Охарактеризуйте напрями підвищення цифрової доступності навчальних матеріалів.

16. Розкрийте роль керівництва ЗВО у просуванні інклюзії.

17. Обґрунтуйте важливість міжкультурної компетентності викладачів у мультикультурному середовищі.

18. Опишіть систему професійного розвитку викладачів з інклюзивної педагогіки і викладання у мультикультурному середовищі.

19. Складіть дорожню карту впровадження політики інклюзії на рівні факультету і наведіть критерії успіху.

20. Поясніть, як формувати команду та розподіляти відповідальність за інклюзію на рівні факультетів і кафедр.

21. Наведіть приклади індикаторів для публічного звіту з інклюзії та обґрунтуйте їх відповідність принципам прозорості.

Список використаних джерел

1. Національна стратегія розбудови безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 року № 336-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>.
2. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/15/VO.plan.2022-2032/Stratehiya.rozv.VO-23.02.22.pdf>.
3. Rome Ministerial Communiqué, 19 November 2020. URL: https://ehea.info/Upload/Rome_Ministerial_Communique.pdf.
4. Tirana Ministerial Communiqué, 29-30 May 2024. URL: <https://ehea.info/Download/Tirana-Communique.pdf>.

Рекомендована література

1. Ainscow, M. (2020). Inclusion and equity in education: Making sense of global challenges. *Prospects*, 49(3), 123–134. <https://doi.org/10.1007/s11125-020-09506-w>.
2. Castellano-Beltran, A., Carballo, R. & Morina, A. (2025). Benefits and challenges of inclusive emerging technologies in universities: Analysis of the voice of students. *Education and Information Technologies*, 30, 14539–14559. <https://doi.org/10.1007/s10639-025-13374-2>.
3. Claeys-Kulik, A., Jørgensen, T., & Stöber, H. (2019). Diversity, equity and inclusion in European higher education institutions: Results from the INVITED project. European University Association. URL: https://eua.eu/downloads/publications/web_diversity%20equity%20and%20inclusion%20in%20european%20higher%20education%20institutions.pdf.
4. Hassan, Z., Khreich, W., & Osman, I. H. (2022). An international social inclusion index with application in the Organization for Economic Co-Operation and Development countries. *Decision Analytics Journal*, 3, 100047. <https://doi.org/10.1016/j.dajour.2022.100047>.
5. Hubbard, K., & Gawthorpe, P. (2023). *Inclusive Higher Education Framework*. University of Hull. URL: <https://www.inclusiveeducationframework.info/wp-content/uploads/2023/05/Inclusive-Education-Framework-2.pdf>.
6. Inter-agency Network for Education in Emergencies. (2023). A guide to inclusive education. URL: https://reliefweb.int/report/world/guide-inclusive-education-2023?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjw4MSzBhC8ARIsAPFOuyWGFmsTwU1QLsUrZ2XYfPjIWOjkYa_PGOkj8KS9p58Y9j6u5_vQ8aAkUfEALw_wcB.
7. Jaegler, A. (2022). How to measure inclusion in higher education: An inclusive rating. *Sustainability*, 14(14), Article 8278. <https://doi.org/10.3390/su14148278>.
8. Kaiser, F., et al. (2022). Guidelines for developing social inclusion indicators at higher education institutions: How to develop relevant and internationally comparable indicators? UMultirank. URL: https://www.umultirank.org/export/sites/default/press-media/documents/Social_Inclusion_Indicators_final_Nov15_2022.pdf.
9. Mapuya, M. (2025). Exploring the state of social inclusion in higher education: students' phenomenological experience. *Education. Innovation. Diversity*, 1(10), 61-78. <https://doi.org/10.17770/eid2025.1.8368>.
10. McEwen, C. et al. (2024). Advancing inclusive practices in higher education: possibilities and limitations of a social justice professional development course. *Studies in Continuing Education*, 47(2), 457–473. <https://doi.org/10.1080/0158037X.2024.2417072>.

11. Mezzanotte, C., & Calvel, C. (2023). Indicators of inclusion in education: A framework for analysis. OECD Education Working Papers № 300. OECD. <https://dx.doi.org/10.1787/d94f3bd8-en>.
12. Morris, C., Milton, E., & Goldstone, R. (2019). Case study: Suggesting choice: Inclusive assessment processes. *Higher Education Pedagogies*, 4(1), 435–447. <https://doi.org/10.1080/23752696.2019.1669479>.
13. Rosado-Castellano, F. et al. (2022). Inclusive education as a tool of promoting quality in education: Teachers' perception of the educational inclusion of students with disabilities. *Education Sciences*, 12(7), Article 471. <https://doi.org/10.3390/educsci12070471>.
14. Salmi, J., & D'Addio, A. (2020). Policies for achieving inclusion in higher education. *Policy Reviews in Higher Education*, 5(1), 47–72. <https://doi.org/10.1080/23322969.2020.1835529>.
15. UNESCO. (2019). Cali commitment to equity and inclusion in education. International Forum on Inclusion and Equity in Education, Cali, Colombia. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000370910>.
16. UNESCO. (2020). Global education monitoring report 2020: Inclusion and education: All means all. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373718>.

Імплементація міжнародних та європейських стандартів для підвищення інклюзивності вищої освіти України під час повоєнного відновлення

Ольга Петрос

доктор наук з державного управління, професор
головний науковий співробітник
відділу взаємодії університетів і суспільства
Інституту вищої освіти НАПН України
<https://orcid.org/0000-0003-2941-1455>

Актуальність імплементації міжнародних та європейських стандартів як основи формування та розвитку національних стандартів соціальної інклюзії у системі вищої освіти України

Важливе значення для формування політики і культури соціальної інклюзії у суспільстві, загалом, та в сфері вищої освіти України, зокрема, мають міжнародні та європейські стандарти. Відповідно до стандартів UNESCO *рівний доступ, якість та справедливість* є фундаментальними стовпами політики вищої освіти. Визнаючи їх взаємопов'язану природу, ці три сфери політики розглядаються як єдине ціле, оскільки їх ефективність залежить одна від одної²⁶. За даними Глобального моніторингу²⁷, справедливий доступ до вищої освіти забезпечує покращення здоров'я, збільшення розмірів заробітної плати випускників ЗВО, підвищення показників їх задоволеності життям. Спрямованість на *соціальну інклюзію*, покращення умов для викладачів і студентів, взаємодію з суспільством, міжнародну співпрацю, за оцінками експертів Асоціації Європейських Університетів (European University Association, EUA), є ключовими чинниками якості навчання і досліджень та умовами стійкої еволюції закладів вищої освіти. Сьогодні рівність, різноманітність та інклюзія (Equity, diversity and inclusion, EDI) є головними пріоритетами та ключовою цінністю для майже 90% європейських університетів. Приблизно стільки ж ЗВО мають стратегії та політику щодо EDI, а ще 8% їх планують запровадити такі політики в майбутньому²⁸.

Забезпечуючи формування принципів і прав, необхідних для імплементації соціальної інклюзії, ЗВО сприяють утвердженню культури соціальної та академічної інклюзії у вищій освіті та реформуванню тих елементів існуючої системи, які створюють бар'єри для справедливого доступу до вищої освіти, навчання та завершення її представниками усіх соціальних категорій.

Міжнародні та європейські стандарти забезпечення соціальної інклюзії у вищій освіті

Стандарти забезпечення *соціальної інклюзії (соціального виміру) у вищій освіті* являють собою систему правових, науково-дослідних, програмно-цільових, фінансово-економічних, організаційних, інформаційних (соціально-психологічних) заходів наднаціонального (міжнародного, регіонального), національного та інституційного рівнів, що формуються та реалізуються з метою розбудови простору інклюзивної вищої освіти для забезпечення соціальних прав людини, щоб «нікого не залишити осторонь», *шляхом*²⁹:

²⁶ Equity, inclusion and the transformation of higher education. UNESCO. 2023. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/equity-inclusion-and-transformation-higher-education>

²⁷ Higher Education and Inclusion. (2020). Background paper prepared for the 2020. Global Education Monitoring Report Inclusion and education. 47 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373689/PDF/373689eng.pdf.multi>

²⁸ Trends 2024. (2024). European University Association. Reference year: (survey conducted in 2023). URL: <https://www.eua.eu/publications/reports/trends-2024.html>

²⁹ Петрос О. Аналіз та узагальнення міжнародних і європейських стандартів забезпечення соціальної інклюзії у вищій освіті/ Соціальна інклюзія у сфері вищої освіти: теоретико-концептуальні засади, цільові групи, виміри та індикатори: монографія /

(1) боротьби з дискримінацією, усунення соціальних бар'єрів, які спричиняють нерівність можливостей, виключення/відчуження від вищої освіти окремих людей/груп людей через їх різноманітність (за расою, статтю, соціальною структурою, етнічною приналежністю, релігією, здоров'ям, здібностями та ін. соціальними, економічними, гуманітарними та політичними характеристиками);

(2) формування правової культури щодо соціального різноманіття, рівності, недискримінації, інклюзії, справедливості;

(3) створення умов для покращення можливостей/шансів представників різних соціальних груп (відповідно до існуючої соціальної структури населення) на справедливий доступ, навчання та завершення вищої освіти в усіх ЗВО за усіма освітніми програмами усіх галузей знань.

Стандарти соціальної інклюзії ООН. Ключову роль у формуванні та поширенні цінностей недискримінації, рівності та забезпечення принципів інклюзивності посідають задекларовані в документах ООН («Universal Declaration of Human Rights», 1948; «United Nations Covenants on Civil and Political Rights», 1966; «International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights», 1966) універсальні права всіх людей на рівність перед законом і захист від дискримінації. На розбудову справедливого, рівноправного, толерантного, відкритого та соціально інклюзивного світу, в якому задовольняються потреби найбільш вразливих верств населення – в т.ч. й світу із універсальною грамотністю, світу із справедливим і загальним доступом до якісної освіти на всіх рівнях, спрямовано програмні цілі сталого розвитку ООН до 2030 р. Ключовими способами забезпечення соціальної інклюзії у вищій освіті, відповідно до програми ЦСР ООН є: дотримання принципу «Нікого не залишати осторонь»; сприяння глобальному співробітництву – сприяння соціальній справедливості є колективною відповідальністю; сприяння всеохоплюючій цифровій трансформації для викорінення бідності та зменшення нерівності.

Стандарти соціальної інклюзії у вищій освіті UNESCO. Рівний доступ до освіти, включно з університетською освітою, є однією серед глобальних цілей UNESCO до 2030 року, визначених в «Incheon Declaration». Інклюзивна якісна освіта в цій програмі виступає як самоціль (Ціль сталого розвитку 4), і як засіб для досягнення всіх інших Цілей сталого розвитку 2030 і ґрунтується на гуманістичному баченні освіти та розвитку людини на основі права та гідності; соціальної справедливості; інклюзії; захисту; культурного, мовного та етнічного розмаїття; спільної відповідальності і підзвітності. В UNESCO вирізняють чотири основні цільові групи недостатньо представленої категорії студентів у контексті соціальної інклюзії у вищій освіті:

(1) особи з груп із найнижчими доходами;

(2) жінки;

(3) приналежність до групи меншин, статус, пов'язаний з етнічними, мовними, релігійними, культурними, віковими особливостями чи характеристиками місця проживання;

(4) люди з особливими потребами. Цінною є настанова про те, що завданням кожної країни є визначення цільових груп щодо справедливості відповідно до свого соціального контексту та політичної культури.

Міжнародні стандарти соціальної інклюзії ISO. Окрему групу міжнародних стандартів соціальної інклюзії у вищій освіті складають стандарти якості Міжнародної організації стандартизації (International Organization for Standardization, ISO). Відповідно до ISO 30415:2021 «Human resource management — Diversity and inclusion» (2021)³⁰, розвиток інклюзивного середовища вимагає постійної відданості різноманітності та інклюзії для вирішення проблем нерівності, а також свідомих і несвідомих упереджень і поведінки людей в організаційних системах, політиках, процесах і практиках. Дотримання стандартів ISO щодо визнання та використання різноманітності та інклюзії має вирішальне значення для

організацій, які прагнуть збільшити інноваційність, підвищити свою стійкість і покращити репутацію.

Регіональні європейські стандарти соціальної інклюзії у вищій освіті

Основу регіональних європейських стандартів³¹ соціальної інклюзії у вищій освіті забезпечують стандарти Ради Європи, стандарти ЄС та стандарти соціальної інклюзії у системі Європейського простору вищої освіти (ЄПВО).

Стандарти соціальної інклюзії Ради Європи. Основоположні засади для формування та розвитку стандартів соціальної інклюзії в Європі закріплено в Європейській Конвенції прав людини (1948), Європейській соціальній Хартії (1961), Європейській соціальній Хартії (переглянутій) (1996) та багатьох ін. документах Ради Європи. Документами задекларовано право на освіту без дискримінації, визначено зобов'язання забезпечення принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок, доступу до технічної та вищої університетської освіти виключно на основі індивідуальної схильності, підготовки молоді до різних професій, надання адекватних та легкодоступних засобів навчання для дорослих працівників, професійної орієнтації, освіти та професійного навчання людей з інвалідністю, забезпечення ефективної реалізації права на захист від бідності та соціальної ізоляції та ін.

Стандарти соціальної інклюзії ЄС. Базові правові стандарти заборони всіх форм дискримінації та відчуження у ЄС закладено у «Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers» (1989), «Charter of Fundamental Rights of the European Union (CFREU)» (2000) та «European Pillar of Social Rights» (2017), в яких проголошено неподільні, загальнолюдські цінності – людської гідності, свободи, рівності та солідарності, як засадничих для ЄС. Просуванню цінностей рівності, недискримінації та завдань соціальної інклюзії сприяло закріплення відповідних соціальних прав у «Treaty on European Union, TEU» (1992). В «Treaty of Amsterdam» (1997) належний соціальний захист і боротьба з ізоляцією були офіційно визнані спільними цілями ЄС та держав-членів. В «Treaty on the Functioning of the European Union, TFEU» (2007) було конкретизовано заборону на будь-яку дискримінацію за будь-якою ознакою, такою як стать, раса, колір шкіри, етнічне чи соціальне походження, генетичні риси, мова, релігія або переконання, політичні або будь-які інші погляди, належність до національної меншини, власність, походження, фізична або розумова недієздатність, вік або сексуальна орієнтація. У «The European Pillar of Social Rights Action Plan» (2021) визначено оновлені категорії недостатньо представлених груп (люди похилого віку, люди з низьким рівнем кваліфікації, люди з обмеженими можливостями, ті, хто живе в сільській місцевості та віддалених районах, ЛГБТ спільнота, роми та інші етнічні чи расові меншини, яким особливо загрожує відчуження чи дискримінація, а також особи мігрантського походження).

Значна увага в загальних офіційних документах ЄС відведена забезпеченню соціальної інклюзії у вищій освіті. Так, в «Action plan on integration and inclusion 2021-2027» (2020) визначено, що заходи соціальної інклюзії у сфері освіти і навчання поширюються на усю систему освіти – від ранньої освіти та догляду до вищої освіти, освіти для дорослих і неформальної освіти. Підвищення якості та інклюзивності систем освіти та навчання є невід'ємним елементом «Digital Education Action Plan (2021-2027)» (2020). У Резолюції «A Strong Social Europe for Just Transitions» (2020) визначено завдання сприяння інклюзивній та доступній освіті, включаючи доступ до широкопasmового Інтернету, а також професійного та цифрового навчання. На сьогодні політика соціальної інклюзії в ЄС орієнтована на забезпечення рівних прав та недискримінації за 6 найпоширенішими ознаками дискримінації:

- (1) стать;
- (2) расове чи етнічне походження;
- (3) релігія чи переконання;
- (4) інвалідність;
- (5) вік;
- (6) сексуальна орієнтація.

³¹ European Region - Use for geographical areas, which are not confined within national frontiers. Eurovoc, the EU's multilingual thesaurus: <https://www.vocabularyserver.com/eurovoc/en/index.php?tema=5848>

Стандарти ЄПВО у сфері соціальної інклюзії. Необхідність забезпечення студентам можливостей вступити до академічного світу в будь-який час свого професійного життя в документах ЄПВО було вперше обґрунтовано в «Sorbonne Joint Declaration» (1998). Завданням забезпечення соціальної інклюзії відведена важливе місце в «Bologna Declaration» (1999), що спрямована на цінності поваги до різноманіття культур, сприяння їх мобільності та доступу до можливостей навчання. Ключові аспекти та принципи соціального виміру вищої освіти відповідно до яких різноманітність представників вступу, участі і завершення вищої освіти на всіх рівнях повинна відображати різноманітність населення в країнах ЄПВО, визначено в «London Communiqué» (2007). Керівні настанови державам-членам щодо визначення та впровадження політики для покращення соціального виміру ЄПВО визначено в «Paris Communiqué» (2018). В «Rome Ministerial Communiqué» (2020) окреслено бачення побудови інклюзивного, інноваційного та об'єднаного ЄПВО до 2030 року, що ґрунтується на зобов'язаннях подолання соціальної нерівності, створення інклюзивного середовища у вищій освіті, сприяючого справедливості та різноманітності й відповідності потребам місцевих громад. Важливим внеском у забезпечення соціальної інклюзії є також визначені у Додатку II до «Rome Ministerial Communiqué» (2020) принципи соціального виміру у вищій освіті:

- 1) принцип стратегічного підходу до соціального виміру;
- (2) принцип гнучкості систем вищої освіти;
- (3) принцип інклюзивності всієї системи освіти;
- (4) принцип моніторингу та збору даних;
- (5) принцип консультування та керівництва;
- (6) принцип фінансування;
- (7) принцип інклюзивної інституційної культури;
- (8) принцип міжнародної мобільності;
- (9) принцип залучення громади;
- (10) принцип політичного діалогу.

Відповідно до рекомендацій Римського комюніке, впровадження на практиці визначених принципів соціального виміру у вищій освіті – не окрема функція, а наскрізний процес, що має бути інтегрований органами державної влади та ЗВО в усі виміри вищої освіти: навчання та викладання, дослідження, інновації, поширення знань та їх поширення, управління та менеджмент установ, а також у політику розширення прав і можливостей нинішніх та майбутніх студентів і працівників вищої освіти.

З метою реалізації політичних зобов'язань щодо соціального виміру вищої освіти, для перетворення їх на практичні інструменти емпірично вимірюваної політики прийнято Тиранське комюніке (Tirana Communiqué, 2024)³². Документом схвалено запропоновану Bologna Follow-up Group структуру індикаторів та дескрипторів соціального виміру «Indicators and Descriptors for the Principles of the Social Dimension in the European Higher Education Area» (2024)³³ та підтверджено зобов'язання побудувати до 2030 року повністю інклюзивний Європейський простір вищої освіти.

Складниками оновленої структури ЄПВО для соціального виміру у вищій освіті є *принципи, рекомендації, показники та дескриптори*, що в сукупності являть собою цілісну систему, яка дозволяє органам державної влади в країнах-членах ЄПВО та ЗВО включати принципи соціального виміру в політику та стратегії, інституційні місії, управління та культуру національних та інституційних систем вищої освіти. В *ієрархічній системі* «Indicators and Descriptors for the Principles of the Social Dimension in the European Higher Education Area» (2024):

³² European Ministers Responsible for Higher Education. (2024). *Tirana Communiqué: Tirana EHEA Ministerial Conference*. URL: <https://ehea.info/Immagini/Tirana-Communiqué.pdf>

³³ Bologna Follow-up Group. (2024). *Indicators and Descriptors for the Principles of the Social Dimension in the European Higher Education Area*. Tirana: Bologna Follow-up Group. URL: https://ehea.info/Immagini/BFUG_WG_on_SD_Indicators_and_Descriptors_4.3_2024_-FINAL_.pdf

- *десять принципів*, прийнятих у Римському комюніке 2020 року³⁴, визнано політичними зобов'язаннями високого рівня, що слугують основою для рекомендацій з концептуалізації національних та інституційних політик щодо покращення соціального виміру у ЄПВО;
- *індикатори* виступають вимірювальними інструментами, а *дескриптори* конкретизують якісні характеристики цих індикаторів, які описують відповідальність органів державної влади надавати правову, фінансову, адміністративну та інформаційну підтримку з впровадження принципів та рекомендацій соціального виміру на національному рівні.

Ключова ідея оновленої європейської політики соціального виміру ґрунтується на його розумінні як «процесу, що містить конкретні та наскрізні політики, спрямовані на *створення інклюзивного середовища у вищій освіті, в якому склад студентського контингенту, який вступає, бере участь та завершує вищу освіту на всіх рівнях, відповідає гетерогенному соціальному профілю суспільства загалом у країнах ЄПВО*»³⁵.

Висновки

Сучасні міжнародні та європейські стандарти забезпечення соціальної інклюзії у вищій освіті ґрунтуються на (1) зобов'язаннях забезпечення соціальних і гуманітарних прав людини на різноманітність, рівність, недискримінацію, справедливість, (2) на цінностях заохочення справедливості та інклюзії для відображення в структурі вищої освіти різноманітності суспільства.

Умовами забезпечення соціальної інклюзії у вищій освіті є вимога, що якісна та інклюзивна освіта повинна бути адаптована до потреб сучасного і майбутнього суспільства, враховувати як усі фази та етапи освіти і навчання, так і цілеспрямовано та стратегічно впроваджувати цифрові технології в освітню практику. Важливою умовою соціальної інклюзії вищої освіти є її наскрізний характер, міжгалузевий підхід, принципи доступності, справедливості, різноманітності та включення в усі закони, політики й практики щодо вищої освіти, забезпечення рівного доступу до вищої освіти та збільшення участі у вищій освіті недостатньо представлених, тих, що мають особливі потреби та вразливих категорій осіб.

Формування та реалізація національної політики соціальної інклюзії України в цілому, а також соціальної інклюзії у вищій освіті зокрема, відбувається в умовах та під впливом цивілізаційних змін у концептуальних засадах міжнародних та європейських стандартів у цій сфері. Фундаментальною парадигмою, що формує політику соціальної інклюзії у сфері вищої освіти в ЄПВО є соціальний вимір (різноманітність, рівність, інклюзія). Основоположним стандартом та концептуальною основою для формування та реалізації національної політики соціального виміру вищої освіти в європейських країнах слугують принципи соціального виміру вищої освіти Римського комюніке (2020) та схвалена Тиранським комюніке (2024) рамка ЄПВО для соціального виміру вищої освіти, структуру якої складають принципи, рекомендації, показники та дескриптори соціального виміру вищої освіти. Разом ці елементи утворюють цілісну систему, яка дозволяє органам публічної влади та ЗВО інтегрувати цілі та принципи соціального виміру в політики, стратегії, управління, менеджмент та культуру національної системи вищої освіти.

Ключова ідея європейської політики соціального виміру ґрунтується на його розумінні як процесу, що містить конкретні та наскрізні політики, спрямовані на створення інклюзивного середовища у вищій освіті, в якому склад студентського контингенту, який вступає, бере участь та завершує вищу освіту на всіх рівнях, відповідає гетерогенному соціальному профілю суспільства у країні.

³⁴ European Ministers Responsible for Higher Education. (2020). *Rome Ministerial Communiqué*. URL: https://ehea.info/Upload/Rome_Ministerial_Communique.pdf

³⁵ Bologna Follow-up Group. (2024). *Indicators and descriptors for the principles of the social dimension in the European Higher Education Area*. URL: https://ehea.info/Immagini/BFUG_WG_on_SD_Indicators_and_Descriptors_4.3_2024_-FINAL_.pdf

Впровадження європейських принципів та керівних настанов, індикаторів і дескрипторів соціального виміру вищої освіти в політику та стратегії, інституційні місії, управління та культуру національної системи вищої освіти є пріоритетним напрямом удосконалення національних стандартів соціального виміру вищої освіти в Україні.

Для забезпечення стійкості політик соціальної інклюзії у вищій освіті варто застосовувати соціальний відкритий метод координації (Social Open Method of Coordination), який активно представлений у сфері Європейської політики соціального захисту і набуває все більшого визнання в політиці ЄПВО.

Предметний показник

Стандарти: 1) нормативно-правові документи, прийняті офіційними органами, що встановлюють правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів у певній сфері; 2) встановлені нормативно-правовими документами правила, настанови, цінності, принципи, характеристики та ін. норми щодо діяльності чи її результатів у певній сфері ³⁶.

Міжнародні та європейські стандарти: офіційні міжнародні стандарти являють собою підхід до вирішення глобальних завдань на національному, регіональному та міжнародному рівнях ³⁷. В основі такого підходу – розподіл міжнародних організацій за функціональним типом та географічними масштабами діяльності на універсальні міжнародні/глобальні (ООН), культурні міжнародні/глобальні (UNESCO), міжнародні стандарти якості (ISO) та регіональні стандарти (Ради Європи, ЄС) ³⁸.

Контрольні питання

1. Як ви розумієте поняття «стандарти» соціальної інклюзії?
2. За якими функціональними типами та географічними масштабами розподіляються міжнародні організації, що формують нормативно-правові стандарти?
3. Які позитивні наслідки для випускників забезпечує справедливий доступ до вищої освіти за даними Глобального моніторингу (2020)?
4. Які основні групи недостатньо представлених студентів вирізняє UNESCO?
5. Що вимагає стандарт ISO 30415:2021 для розвитку інклюзивного середовища в організаціях?
6. У яких основоположних документах закріплено стандарти соціальної інклюзії Ради Європи?
7. Назвіть принципи соціального виміру вищої освіти, визначені у Римському комюніке (2020).
8. У чому полягає ключова ідея оновленої європейської політики щодо складу студентського контингенту?
9. Якими є пріоритетні напрями підвищення інклюзивності вищої освіти України в умовах війни та під час повоєнного відновлення згідно з новітніми стандартами ЄПВО?

³⁶ Петроє О. Аналіз та узагальнення міжнародних і європейських стандартів забезпечення соціальної інклюзії у вищій освіті/ Соціальна інклюзія у сфері вищої освіти: теоретико-концептуальні засади, цільові групи, виміри та індикатори: монографія / О. Оржель, М. Бойченко, О. Петроє, С. Цимбалюк, Н. Шофолова; за ред. О. Оржель. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2024. С.44-70. DOI: <https://doi.org/10.31874/978-617-7486-46-5-2024>

³⁷ Міжнародні стандарти і "приватні стандарти". (2016). Інформаційне забезпечення у сфері технічного регулювання ДП "УКРМЕТРТЕСТСТАНДАРТ". URL: https://csm.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=838%3A-q-

³⁸ Проблема класифікації міжнародних організацій. Міжнародні організації: Навч. посіб. / За ред. О.С. Кучика. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2007. 749 с. С. 27–30.

Список використаних джерел

1. Міжнародні стандарти і "приватні стандарти". Інформаційне забезпечення у сфері технічного регулювання ДП "УКРМЕТРТЕСТСТАНДАРТ". URL: https://csm.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=838%3A-q-
2. Петроє О. Аналіз та узагальнення міжнародних і європейських стандартів забезпечення соціальної інклюзії у вищій освіті/ Соціальна інклюзія у сфері вищої освіти: теоретико-концептуальні засади, цільові групи, виміри та індикатори: монографія / О. Оржель, М. Бойченко, О. Петроє, С. Цимбалюк, Н. Шофолова; за ред. О. Оржель. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2024. С.44-70. DOI: <https://doi.org/10.31874/978-617-7486-46-5-2024>
3. Проблема класифікації міжнародних організацій. Міжнародні організації: Навч. посіб. / За ред. О.С. Кучика. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2007. 749 с. С. 27– 30.
4. Background paper prepared for the 2020. Global Education Monitoring Report Inclusion and education. 47 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373689/PDF/373689eng.pdf.multi>
5. Bologna Follow-up Group. (2024). Indicators and Descriptors for the Principles of the Social Dimension in the European Higher Education Area. Tirana: Bologna Follow-up Group. URL: https://ehea.info/Immagini/BFUG_WG_on_SD_Indicators_and_Descriptors_4.3_2024_-FINAL_.pdf
6. Equity, inclusion and the transformation of higher education. UNESCO. 2023. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/equity-inclusion-and-transformation-higher-education>
7. European Region - Use for geographical areas which are not confined within national frontiers. Eurovoc, the EU's multilingual thesaurus: <https://www.vocabularyserver.com/eurovoc/en/index.php?tema=5848>
8. Human resource management — Diversity and inclusion. (2021). <https://www.iso.org/ru/standard/71164.html>
9. *Rome Ministerial Communiqué*. URL: https://ehea.info/Upload/Rome_Ministerial_Communique.pdf
10. *Tirana Communiqué: Tirana EHEA Ministerial Conference*. URL: <https://ehea.info/Immagini/Tirana-Communique.pdf>
11. Trends 2024. European University Association. Reference year: (survey conducted in 2023). URL: <https://www.eua.eu/publications/reports/trends-2024.html>

Рекомендована література

- 1) Bologna Follow-up Group. (2024). Indicators and Descriptors for the Principles of the Social Dimension in the European Higher Education Area. Tirana: Bologna Follow-up Group. URL: https://ehea.info/Immagini/BFUG_WG_on_SD_Indicators_and_Descriptors_4.3_2024_-FINAL_.pdf
- 2) Equity, inclusion and the transformation of higher education. UNESCO. 2023. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/equity-inclusion-and-transformation-higher-education>
- 3) European Ministers Responsible for Higher Education. (2020). Rome Ministerial Communiqué. URL: https://ehea.info/Upload/Rome_Ministerial_Communique.pdf
- 4) European Ministers Responsible for Higher Education. (2024). Tirana Communiqué: Tirana EHEA Ministerial Conference. URL: <https://ehea.info/Immagini/Tirana-Communique.pdf>
- 5) European Region - Use for geographical areas which are not confined within national frontiers. Eurovoc, the EU's multilingual thesaurus: <https://www.vocabularyserver.com/eurovoc/en/index.php?tema=5848>
- 6) Higher Education and Inclusion. (2020). Background paper prepared for the 2020. Global Education Monitoring Report Inclusion and education. 47 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373689/PDF/373689eng.pdf.multi>
- 7) ISO 30415:2021. Human resource management — Diversity and inclusion. (2021). <https://www.iso.org/ru/standard/71164.html>

8) Trends 2024. (2024). European University Association. Reference year: (survey conducted in 2023). URL: <https://www.eua.eu/publications/reports/trends-2024.html>

9) Міжнародні стандарти і "приватні стандарти". (2016). Інформаційне забезпечення у сфері технічного регулювання ДП "УКРМЕТРТЕСТСТАНДАРТ". URL: https://csm.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=838%3A-q-

10) Петроє О. Аналіз та узагальнення міжнародних і європейських стандартів забезпечення соціальної інклюзії у вищій освіті/ Соціальна інклюзія у сфері вищої освіти: теоретико-концептуальні засади, цільові групи, виміри та індикатори: монографія / О. Оржель, М. Бойченко, О. Петроє, С. Цимбалюк, Н. Шофолова; за ред. О. Оржель. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2024. С.44-70. DOI: <https://doi.org/10.31874/978-617-7486-46-5-2024>

11) Проблема класифікації міжнародних організацій. Міжнародні організації: Навч. посіб. / За ред. О.С. Кучика. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2007. 749 с. С. 27– 30.

Галина Ковальчук

доктор педагогічних наук, професор
головний науковий співробітник
відділ взаємодії університетів та суспільства
Інститут вищої освіти НАПН України
<https://orcid.org/0000-0002-8328-1471>

Соціальна інклюзія та інклюзивність в освіті

Сучасне суспільство, відповідно до концепції соціальної ліквідності³⁹, визначається специфічними для всіх спільнот рисами, серед яких: мультикультуралізм, багатостітнічність, багатовіковість, багатомірність, багатозадачність, де соціальна інклюзія виступає необхідністю та новою можливістю, для розвитку нових бачень, нових стратегій, нових інструментів та підходів, спрямованих на здоров'я та благополуччя⁴⁰. Водночас, економічна криза, війна в Україні та соціально-демографічні тенденції (як-то: старіння населення, міграція, руйнування інфраструктури, збільшення людей з інвалідністю та членів вразливих груп) посилюють зростання соціальної нерівності й напруженості, актуалізують проблеми соціальної інклюзії та соціальної згуртованості. Важливим є значення соціальної інклюзії для реалізації суспільних завдань, передбачених у Глобальних Цілях сталого розвитку (The Sustainable Development Goals⁴¹). Зокрема, стосовно Цілі-4 «Забезпечити інклюзивну, справедливу та якісну освіту і створити можливості для навчання протягом усього життя для всіх»: необхідно до 2030 року забезпечити рівний доступ до освіти та професійно-технічної підготовки всіх рівнів для уразливих груп населення, у тому числі інвалідів, представників корінних народів і дітей, які перебувають у вразливому становищі; створювати й удосконалювати навчальні заклади, що враховують інтереси дітей, особливі потреби інвалідів і гендерні аспекти, та забезпечити безпечне, вільне від насильства і соціальних бар'єрів та ефективне середовище навчання для всіх, що дозволяє домогтися затребуваних і ефективних результатів навчання для працевлаштування, отримання гідної роботи та занять підприємницькою діяльністю.

Методологічні та дидактичні засади реалізації соціальної інклюзії в освіті мають своїми витоками постулати про: *право на освіту* і *право на розвиток* як невід'ємні права кожної людини; нероздільність процесу навчання, виховання і розвитку; концепцію «Освіта для всіх» (Джомтєн, 2014) та «Суспільство для всіх»⁴²; поєднання академічного, соціального та емоційного навчання у процесі здобуття освіти; ідеї «щасливої школи» та цілісного розвитку в процесі навчання⁴³. Соціальна інклюзія, соціальна справедливість і соціальна згуртованість засобами освіти є основою суспільних трансформацій, що відображено в Цілях Сталого розвитку⁴⁴. В основі цієї мети лежить гуманістична концепція освіти і розвитку, зорієнтована на права та гідність людини, соціальну справедливість, інклюзивність, захист, культурну, мовну й етнічну різноманітність, загальну відповідальність і підзвітність (Інчхонська декларація, 2015 «Освіта-2030»)⁴⁵.

Забезпечення інклюзивності у вищій освіті є предметом багатьох галузей педагогіки та психології, серед яких: загальна педагогіка, дидактика, андрагогіка, адаптивна дидактика,

³⁹ Bauman Z. (2000). Liquid Modernity. Polity Press in association with Blackwell Publishing Ltd. Cambridge, USA. 232 p.

⁴⁰ Inclusive Higher Education. Ed.: Zuzana Čerešňová. Prague 2018. 240 p. P. 227.

⁴¹ The Sustainable Development Goals (2015). 17 Goals to Transform Our World. Retrieved from <https://www.un.org/sustainabledevelopment/>

⁴² Towards a stable, safe and just society for all. URL: <https://social.desa.un.org/publications/towards-a-stable-safe-and-just-society-for-all>

⁴³ Council for Creative Education - CCE Finland. <https://www.ccefinland.org>; Cultivating Joy: The Role of Happiness in Education. URL: <https://www.ccefinland.org/post/cultivating-joy-the-role-of-happiness-in-education>

⁴⁴ Цілі сталого розвитку. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku>

⁴⁵ Інчхонська декларація «Освіта-2030», 2015. URL: <https://pon.org.ua/international/4171-inchxonska-deklaraciya-koncepciya-rozvitku-osviti.html>

етнопедагогіка, інклюзивна педагогіка, педагогічна психологія, соціальна педагогіка, психологія розвитку, професійна освіта і підготовка, педагогіка вищої школи тощо. У кожній з цих галузей протягом багатьох десятиліть напрацьовано великі здобутки і досягнення для реалізації та підвищення інклюзивності в освіті, в Україні – під зонтичною науковою структурою Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України⁴⁶. Наукові напрацювання у сфері соціальної інклюзії та інклюзивної освіти представлено на багатьох видавничих платформах, які репрезентують заклади освіти, громадянські спільноти й асоціації у сфері соціальної інклюзії, серед яких: American Educational Research Journal; Australasian Journal of Special Education; Educational Researcher; European Journal of Special Needs Education; Frontline Learning Research; International Journal of Inclusive Education; International Journal of Special Education; Journal of Research in Special Educational Needs; Journal of Teacher Education; Learning and Instruction; Teacher Education and Special Education; Teaching and Teacher Education; The Journal of Special Education; International Journal of Early Childhood Special Education та ін.

В організації навчального процесу потрібно враховувати деяку (на даний час) нормативну неузгодженість термінів і понять у сфері соціальної інклюзії (про яку зазначають більшість дослідників), зокрема, «соціальна інклюзія» та «інклюзивне навчання». Так, зокрема, поняття «соціальна інклюзія» в сучасному значенні охоплює «всіх» для покращення здатності, можливостей та гідності людей, які перебувають у невідповідному становищі через свою ідентичність, брати участь у житті суспільства (*«The process of improving the terms for individuals and groups to take part in society» and “The process of improving the ability, opportunity, and dignity of people, disadvantaged on the basis of their identity, to take part in society»*⁴⁷). Для позначення розширеного підходу в соціальній інклюзії з урахуванням міжнародних тенденцій також вживається поняття «соціально вразливі групи» (*vulnerable groups*) - особи із соціально чутливих груп (СЧГ/СВГ) - це групи людей, які через певні обставини (вік, інвалідність, захворювання, майновий стан, соціальне становище тощо) мають підвищений ризик потрапити у складні життєві обставини і потребують підтримки та захисту з боку суспільства Цілям Сталого Розвитку ООН.

Водночас, поняття «інклюзивне навчання» переважно стосується осіб з інвалідністю та/або спеціальними/особливими потребами. «Інклюзивне навчання — система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахуванні багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників»⁴⁸.

Перевагами інклюзивного навчання вказано такі:

- подолання бар'єрів у системі освіти та підтримки осіб з особливими освітніми потребами;
- збільшення залученості родини до процесу навчання;
- здобувачі освіти з особливими освітніми потребами збільшують можливість соціалізації, розвитку своїх інтересів і талантів і подальшої інтеграції в суспільство, продовження професійної та вищої освіти;
- налагодження дружніх соціальних стосунків у процесі навчання та поза його межами;
- моделювання належних способів взаємодії з колективом;
- забезпечення соціального мікроклімату спокійного прийняття відмінностей інших людей.

Соціальна інклюзія у навчальному процесі реалізується різноманітними дидактичними інструментами з урахуванням специфіки потреб та інтересів членів соціально вразливих груп та освітніх цілей самого навчального закладу, держави та місцевих спільнот згідно чинного законодавства.

⁴⁶ Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України.
URL: <https://ispukr.org.ua>

⁴⁷ World Bank (2013)), 39, pp. 3-4.

⁴⁸ Інклюзивне навчання. URL: <https://mon.gov.ua/tag/inklyuzivne-navchannya?&tag=inklyuzivne-navchannya>

Дидактичне забезпечення підвищення соціальної інклюзії у вищій освіті

Забезпечення соціальної інклюзії в освітньому процесі ґрунтується на відповідних методологічних принципах і підходах гуманістичної педагогіки. Універсальними в даному контексті є *антропометричний* і *соціоцентричний* методолого-теоретичні підходи.

Принцип *антропоцентризму* означає інтегроване поєднання у змісті діяльності соціальних вимог з індивідуальними життєвими орієнтирами особистості, «вибором себе» і самореалізацією. Згідно такого підходу студент є суб'єктом саморозвитку, а процес виховання – означає створення умов і надання допомоги для вільного самовизначення і самореалізації на кожному освітньо-віковому етапі⁴⁹. *Соціоцентричний* підхід полягає у тому, що ми розглядаємо освіту як соціокультурний феномен, формуємо учня, який здатний оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлений до життя і праці у світі⁵⁰. Водночас, для забезпечення соціальної інклюзії у вищій освіті використовуються певні загальні й конкретні (часткові) наукові підходи гуманістичної педагогіки⁵¹, які обумовлюють вибір дидактичних цілей і завдань для їх реалізації. Методологічний підхід – це стратегічний напрям організації діяльності, який детермінує всі компоненти системи навчання, його цілі, завдання, зміст, методи і способи їх досягнення, взаємодію суб'єктів навчання, контекстні ресурси зовнішнього середовища тощо. Доцільними для підвищення інклюзивності навчання є такі підходи:

Особистісно-орієнтований підхід є пріоритетним у розвитку національної освіти. Він передбачає особистісну орієнтацію освіти, формування у дітей та молоді сучасного світогляду, розвиток творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації особистості; створенні умов для розвитку і творчої самореалізації кожного громадянина, забезпечення особистісного розвитку людини згідно з її індивідуальними здібностями, потребами на основі навчання протягом життя.

Компетентнісний підхід забезпечує вивчення та опис педагогічного процесу з точки зору проектування та формування комплексу професійно-значимих якостей студентів. Компетентнісний підхід полягає в розвитку та набутті студентами набору ключових компетентностей, які визначають ефективну адаптацію в суспільстві та професійній спільноті на засадах особистісно-соціально-діяльнісного підходу.

Діяльнісно-праксеологічний підхід характеризує змістове наповнення етапів навчання і полягає у визначенні особливостей діяльності суб'єктів щодо реалізації компетентностей у змодельованому функціональному просторі. При цьому термін «*простір*» може розглядатися як інформаційне поле, або як поле професійних взаємодій, як сукупність матеріальних ресурсів, як цільове поле змісту і розподілу відповідальностей у певному функціонально-єдиному соціально-економічному кластері⁵². Для реалізації праксеологічного підходу здійснюється аналіз освітніх і галузевих стандартів вищої освіти, вимог до елементів методичної системи – цілей, змісту, методів і засобів навчання, видів навчальної діяльності, які сприяють доцільному формуванню значимих компетентностей та вмінь.

Акмеологічний підхід розглядає освіту як проектно-орієнтовану творчу діяльність і сферу самоорганізації соціокультурного буття людини, що спрямована на самовдосконалення людини в середовищі, її розвиток, самореалізацію тощо. Знання, компетентність, майстерність - це психічні, акмеологічні новоутворення у якостях учасників освітнього процесу, створювані освітою для побудови підтримуючих відносин студентів та розвитку їх соціальної суб'єктності. Акмеологічний підхід висвітлює рольові характеристики, професійні позиції, індивідуальні риси у діяльності.

⁴⁹ Бех І. Д. Виховання особистості. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ: Либідь, 2003. 344 с.

⁵⁰ Національна доктрина розвитку освіти. Затверджено Указом Президента України від 17 квітня 2002 року N 347/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>

⁵¹ Ковальчук Г.О. Технології навчання економічних дисциплін в системі неперервної освіти: теоретико-методичний аспект. Монографія. Київ: КНЕУ, 2014. 511 с. С. 81-85.

⁵² Ковальчук Г.О. Технології навчання економічних дисциплін в системі неперервної освіти: теоретико-методичний аспект. Монографія. Київ: КНЕУ, 2014. 511 с. С. 81-85.

Аксіологічний підхід характеризує цінності як основу регуляції людської поведінки, навчальної та професійної діяльності, прийняття рішень. Окреслені особливості вимагають зберігати індивідуальність кожного, створювати можливості для розуміння смислів життєдіяльності, а також - створювати емоційне переживання цінності власної освіти за рахунок діяльнісних успіхів на заняттях і в самостійній діяльності.

Нарративний підхід надає можливості екстерналізувати уявлення студента про специфіку становлення і саморозвитку в ході навчання. Мета нарративних практик – створити простір для створення різноманітних бажаних історій для того, щоб людина почувала себе здатною впливати на власне життя, бути автором історії свого становлення та її реалізації, із залученням своїх значимих людей у спільноту підтримки і турботи. Для цього необхідно враховувати соціальний, культурний та історичний контекст, в якому породжується знання. В такому підході викладач не може знати, що таке «правильний» розвиток для даної особи зокрема, він не знає, в якому напрямку студенту краще рухатися в житті, самореалізуватися. Позиція викладача, як наставника, коуча — децентрована. Він пропонує можливі напрямки розвитку для вибору найбільш цікавих і перспективних. В центрі уваги – особа здобувача освіти, його цінності, знання, досвід, вміння.

Продуктивний підхід – означає, що необхідно вживати заходів для забезпечення якості навчання, формування стійких конкурентних якостей, що є основою для випереджаючої фахової підготовки студентів, їх здатності до самостійної праці та соціального партнерства.

Інтерактивний підхід має метою забезпечення умов активної взаємодії суб'єктів навчання, моделювання й аналізу ситуацій, використання імітаційних методів навчання.

Контекстний підхід реалізується через організацію навчальної діяльності студентів із розв'язанням квазіпрофесійних і навчально-соціальних завдань, через послідовне моделювання предметного і соціального змісту діяльності.

Відповідно до вищезазначених підходів у реалізації соціальної інклюзії присутні завдання, що стосуються усіх суб'єктів навчального процесу, які відповідають цілям соціальної інклюзії – соціального розвитку – соціальної згуртованості, основна роль тут покладається на педагога-викладача.

Згідно Закону України «Про вищу освіту»⁵³ викладач має право (з-поміж інших) «*обирати методи та засоби навчання, що забезпечують високу якість навчального процесу*» (частина 5 статті 57) та обов'язок (з-поміж інших) «*розвивати в осіб, які навчаються у закладах вищої освіти, самостійність, ініціативу, творчі здібності*» (частина 4 статті 58), враховуючи форми організації освітнього процесу та види навчальних занять (стаття 50 Закону України «Про вищу освіту», а саме: освітній процес у закладах вищої освіти здійснюється за такими формами: 1) навчальні заняття; 2) самостійна робота; 3) практична підготовка; 4) контрольні заходи. Основними видами навчальних занять у закладах вищої освіти є: 1) лекція; 2) лабораторне, практичне, семінарське, індивідуальне заняття; 3) консультація. Згідно Закону, заклад вищої освіти має право встановлювати інші форми освітнього процесу та види навчальних занять (частина 3 статті 50⁵⁴).

Викладач, з урахуванням специфіки навчальних груп і змісту своєї навчальної дисципліни, обирає методики і технології відповідно до своїх професійних можливостей та умов праці, а також вибудовує (моделює) цілеорієнтовану систему дидактичних заходів і ресурсів (відповідних завдань, задач, контенту, цифрових ресурсів, контрольних заходів тощо в усіх інклюзивних компонентах дидактичної моделі). Для komponування персоналізованої траєкторії навчання здобувачів освіти викладач може обирати як базові з-поміж різних дидактичних технологій, зокрема таких:

- Педагогіка співпраці;
- Діалогічна взаємодія;
- Кооперативне навчання;
- Особистісно-орієнтоване навчання;
- Соціально-орієнтоване навчання;

⁵³ Закон України «Про вищу освіту». № 1556-VII від 1.07. 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1556-18>

⁵⁴ Там само.

- Контекстно-орієнтоване навчання;
- Змішане навчання тощо.

«Інклюзивний» компонент має бути присутній також і в усіх освітньо-професійних програмах (ОПП) підготовки фахівців, як окрема навчальна дисципліна та/або як модуль у структурі інших дисциплін, наприклад, як навчальна дисципліна «Соціальна інклюзія та соціальний розвиток».

З урахуванням вищезазначених підходів і принципів викладач вибудовує власну педагогічну діяльність у процесі інклюзивного навчання та ціле відповідної взаємодії здобувачів освіти.

Концепція універсального дизайну для навчання (UDL) для підвищення інклюзивності у вищій освіті

Навчально-виховний процес як цілісна дидактична система містить в собі велику кількість взаємопов'язаних компонентів, серед яких системоутворюючими є такі: мета і результат навчання, зміст навчальної інформації, засоби педагогічної комунікації, форми діяльності суб'єктів навчання, стилі й способи педагогічного керування різними видами діяльності, організаційні форми навчання тощо, які детермінують вибір дидактичних технологій для освітнього процесу.

Розвиток інклюзивності в освіті в сучасних умовах здійснюється з урахуванням загальних тенденцій вдосконалення інклюзивних методів у суспільному розвитку⁵⁵. До таких дослідники (G.Bucchianico, Z. Čerešňová & L. Rollová, 2018) відносять: *людиноцентричний дизайн, універсальний дизайн, інклюзивний дизайн, дизайн для всіх, універсальний дизайн для навчання*. Усі названі методи є взаємопов'язаними та їх можна віднести до принципів організації суспільної взаємодії, які мають соціально-економічний генезис. Кожен із них у своєму розвитку розкривав певні принципи, які згодом були імplementовані у рішення для соціального життя. Серед найпоширеніших нині: «Дизайн для всіх» (*Design for All*), який трансформується у «Дизайн для всієї Європи» та «Універсальний дизайн для навчання» (*Universal Design for Learning – UDL*). Як зазначається у Стокгольмській декларації 2004 р., *Design for All* – це дизайн для людської різноманітності, соціальної інтеграції та рівності. По всій Європі людське розмаїття у віці, культурі та здібностях є безпрецедентним. Метою *Design for All* є сприяння рівним можливостям для всіх, заохочення брати участь у всіх аспектах життя суспільства (Стокгольмська декларація EIDD⁵⁶).

Зазначені вище концепції «Освіта для всіх» та «Дизайн для всіх» знайшли також своє відображення у моделі універсального дизайну для навчання. Ця концепція (*Universal Design for Learning – UDL*) дедалі частіше використовується для підвищення інклюзивності у вищій освіті з урахуванням завдань сталого розвитку для сучасного освітнього середовища, яке стає все більш різноманітним та інклюзивним. Універсальний дизайн поділяє схоже бачення цінності різноманітності з інклюзивною освітою, спирається на ідеї дизайну для всіх різноманітних користувачів та підкреслює питання рівності, інклюзії та соціальної справедливості через дизайн⁵⁷. Концепцію *UDL* дослідники і практики вважають перспективною та ефективною стратегією підвищення інклюзивності й ефективності не тільки для осіб з особливими освітніми потребами, а й без них⁵⁸. Відповідно ідеї *UDL*, освітні програми від самого початку повинні розроблятися як інклюзивні для всіх потенційних учасників навчання⁵⁹.

⁵⁵ Inclusive Higher Education. Ed.: Zuzana Čerešňová. Prague 2018. 240 p. (P. 59-96).

⁵⁶ Стокгольмська декларація EIDD, 2004. URL: <https://dfaeurope.eu/wordpress/wp-content/uploads/2024/02/Stockholm-Declaration-Ukrainian.pdf>

⁵⁷ Inclusive Higher Education. Ed.: Zuzana Čerešňová. Prague 2018. 240 p. (P. 82).

⁵⁸ Almeqdad, Q. I., Alodat, A. M., Alquraan, M. F., Mohaidat, M. A., & Al-Makhzoomy, A. K. (2023). The effectiveness of universal design for learning: A systematic review of the literature and meta-analysis. *Cogent Education*, 10(1). <https://doi.org/10.1080/2331186X.2023.2218191>

⁵⁹ Sewell, A., Kennett, A., & Pugh, V. (2022). Universal Design for Learning as a theory of inclusive practice for use by educational psychologists. *Educational Psychology in Practice*, 38(4), 364–378. <https://doi.org/10.1080/02667363.2022.2111677>

Методи універсального дизайну для навчання також рекомендовано до використання у Національній стратегії розвитку інклюзивного навчання⁶⁰.

Концепція UDL розроблена у процесі міждисциплінарних досліджень Гарвардського університету і базується на трьох керівних *принципах*: *афективні мережі*, які надають багато варіантів взаємодії; *мережі розпізнавання*, які забезпечують різні способи представлення інформації (знань); *мережі стратегій*, які надають багато засобів дії та самовираження⁶¹. Ці принципи служать основою для творчого використання, розробки і реалізації навчальних цілей, методів, матеріалів та оцінок, які відповідають потребам усіх учнів.

Концепція UDL базується на даних когнітивної нейронауки про специфіку процесів навчання та їх відображення у мозку людини. В сучасних умовах вона широко використовується для розроблення доступного й інклюзивного освітнього середовища для всіх, а не тільки для студентів з особливими освітніми потребами⁶² (Alquraini & Rao, 2020; Carr, 2017; Chita-Tegmark et al., 2012; Rao, 2015).

Для упровадження стратегій, заснованих на UDL, Центр прикладних спеціальних технологій (Center for Applied Special Technology (CAST)⁶³) розробив та представив *Керівництво з викладання у навчальному середовищі* (CAST, 2024) з метою усунути труднощі й перешкоди, пов'язані з упередженнями і соціальною ексклюзією студентів (учнів) з обмеженими можливостями і без них.

Узагальнена структура Рамки Універсального дизайну для навчання⁶⁴ дає можливість проектувати велику кількість засобів, процесів і заходів для навчання у дружньому освітньому середовищі, які знижують бар'єри, більшою мірою враховують і цінують кожного студента/учня.

Відповідно до концепції CAST в структурі UDL виділено *три принципи*, які реалізуються у навчанні: Представлення (*representation*), Залучення (*engagement*), Дії та самовираження (*action & expression*), кожен з яких включає декомпозицію через відповідні заходи: *Доступ, Підтримка, Виконання*.

Керівництві UDL описано певний зміст правил і методичних заходів щодо реалізації кожного із названих принципів та розроблення відповідних дидактичних методів, прийомів і завдань для реалізації різних освітніх цілей з урахуванням специфіки навчальних груп і здобувачів освіти.

Детальніше багаточисленні дидактичні (методичні) інструменти і засоби для реалізації інклюзії у навчанні представлено й проаналізовано у багатьох дослідницьких електронних публікаціях і тематичних виданнях (див. «Рекомендована література»), зокрема, у спеціалізованому фаховому збірнику «Міжнародне керівництво з успішності студентів», де здійснено критичний аналіз факторів успішності студентів, щоб допомогти педагогам застосувати методичні знання у своїх навчальних програмах і стратегіях навчання, в програмах підвищення кваліфікації викладачів⁶⁵.

Найбільш поширеними кращими практиками щодо реалізації інклюзії у закладі освіти вчені визнають такі: *візуальна та відео підтримка, навчання і втручання за участю ровесників, систематичне навчання, самоуправління, затримка часу, підказки і настанови*⁶⁶. Візуальна та відеопідтримка включають графічні органайзери, відео навчання, відеомодельовання, візуальні графіки діяльності. При навчанні за участю ровесників типово розвинені здобувачі освіти навчаються стратегіям взаємодії з іншими, які мають обмежені

⁶⁰ Національна стратегія розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року (2024). Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 червня 2024 р. № 527-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2024>

⁶¹ Там само.

⁶² CAST (2024). Universal design for learning guidelines version 3.0 [graphic organizer]. Lynnfield, MA: Author. Retrieved from <https://udlguidelines.cast.org/more/downloads/#choose-your-udl-guidelines-v-30-representation>

⁶³ Center for Applied Special Technology. Retrieved from <https://udlguidelines.cast.org/>

⁶⁴ Там само.

⁶⁵ Hattie, J., & Anderman, E.M. (Eds.). (2013). International Guide to Student Achievement (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203850398>

⁶⁶ Strnadová, I., Danker, J., Dowse, L., & Tso, M. (2023). Supporting students with disability to improve academic, social and emotional, and self-determination and life-skills outcomes: umbrella review of evidence-based practices. International Journal of Inclusive Education, 28(14), 3606–3622. <https://doi.org/10.1080/13603116.2023.2221239>

можливості та/або особливі потреби, що сприяє розвитку нових шаблонів поведінки і навичок соціального спілкування у звичайному середовищі⁶⁷. Систематичне навчання включає в себе:

- а) навчання соціально-значимим навичкам;
- б) визначення цільових навичок, які можна вимірювати і спостерігати;
- в) використання даних для демонстрації набутих навичок у результаті втручання;
- г) використання поведінкових принципів для сприяння контролю над стимулами (диференційоване підкріплення, підказки, виправлення помилок та ін.);
- д) створення поведінкових змін, які можна поширювати на інші контексти, навички, людей чи матеріали⁶⁸.

Самоуправління означає навчання, що спрямоване на те, щоб учні розрізняли відповідну та невідповідну поведінку, контролювали себе із заохочували на належну поведінку⁶⁹. Затримка часу використовується для розроблення безпомилкових процедур, шляхом збільшення часу між постановкою задачі та підказкою. Тут підказкою розуміють будь-яку словесну, жестову чи фізичну допомогу, яку надають дорослі чи ровесники, для допомоги людині у виконанні певного завдання чи навички. Щодо поширених практик, дослідники зазначають, що переважно їх метою виступає підвищення академічних результатів, що потребує посилення уваги до інших, не когнітивних показників якості навчання.

Висновки

Розвиток і збільшення значення соціальної інклюзії у сучасному суспільстві ставить перед закладами освіти нові завдання удосконалення технологій і методів навчання з урахуванням нормативно-правових вимог та суб'єктних цільових запитів здобувачів освіти.

З метою підвищення інклюзивності у навчальному процесі перед викладачем постає низка завдань щодо проектування дидактичних стратегій та методичних моделей, які відштовхуються від певних інклюзивних стратегій та ґрунтуються на відповідних методологічних підходах (*особистісно-орієнтований, системний, діяльнісно-праксеологічний, компетентнісний, аксіологічний, продуктивний, інтерактивний, соціально-контекстний*), з урахуванням загальних цілей інклюзії у закладі вищої освіти та рамки UDL (універсального дизайну для навчання). Матриця UDL являє собою шаблон, за допомогою якого кожен викладач отримує інструменти для адаптації програми і навчально-методичних матеріалів до своєї навчальної дисципліни щодо конкретних умов навчання для ефективної реалізації цілей і завдань соціальної інклюзії у закладі вищої освіти.

Отже, реалізація дидактичних засад, підходів, методів і засобів з метою підвищення інклюзивності навчання переважною мірою визначається політикою закладу освіти і вибором самого викладача з урахуванням специфічних особливостей освітньо-вікової групи здобувачів освіти.

⁶⁷ Wong, C, Odom S.L., Hume K.A., Cox A. W., Fetting A.... and Schultz T. R.. 2015. Evidence-Based Practices for Children, Youth, and Young Adults with Autism Spectrum Disorder: A Comprehensive Review. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 2015. 45 (7): 1951–1966. <https://doi.org/10.1007/s10803-014-2351-z>.

⁶⁸ Spooner, F., Knight, V., Browder, D., Jimenez, B., & Dibiase, W. Evaluating evidence-based practice in teaching science content to students with severe developmental disabilities. *Research and Practice for Persons with Severe Disabilities*, 2011. 36(1), 62–75. <https://doi.org/10.2511/rpsd.36.1-2.62>

⁶⁹ Wong, Connie, et al, 2015. 45 (7): 1951–1966. <https://doi.org/10.1007/s10803-014-2351-z>

Контрольні питання

1. Які конкретні завдання ставить Ціль-4 Сталого розвитку ООН перед освітніми закладами до 2030 року?
2. У чому полягає відмінність між широким поняттям «соціальна інклюзія» (за визначенням Світового банку) та більш вузьким терміном «інклюзивне навчання»?
3. На яких міжнародних деклараціях (Джомтєн, Стокгольм, Інчхон) базується право кожної людини на інклюзивну освіту?
4. Який методологічний підхід передбачає, що студент є суб'єктом саморозвитку, а виховання — це допомога у вільному самовизначенні?
5. Які три керівні принципи лежать в основі Універсального дизайну для навчання (UDL)?
6. Чому методологія UDL вважається ефективною не тільки для осіб з особливими потребами, а й для всіх студентів?

Рекомендована література

1. Бех І. Д. Виховання особистості. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ: Либідь, 2003. 344 с.
2. Закон України «Про вищу освіту». № 1556-VII від 1.07. 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1556-18>
3. Інклюзивне навчання. URL: <https://mon.gov.ua/tag/inklyuzivne-navchannya?&tag=inklyuzivne-navchannya>
4. Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України. URL: <https://ispukr.org.ua>
5. Інчхонська декларація «Освіта-2030», 2015. URL: <https://pon.org.ua/international/4171-inchxonska-deklaraciya-koncepciya-rozvitku-osviti.html>
6. Ковальчук Г.О. Технології навчання економічних дисциплін в системі неперервної освіти: теоретико-методичний аспект. Монографія. Київ : КНЕУ, 2014. 511 с.
7. Національна доктрина розвитку освіти. Затверджено Указом Президента України від 17 квітня 2002 року N 347/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>
8. Національна стратегія розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 червня 2024 р. № 527-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2024>
9. Стокгольмська декларація EIDD, 2004. URL: <https://dfaeurope.eu/wordpress/wp-content/uploads/2024/02/Stockholm-Declaration-Ukrainian.pdf>
10. Цілі сталого розвитку. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku>
11. Adaptive Teaching: A Practical Step-by-Step Guide. Retrieved from <https://thirdspacelearning.com/blog/adaptive-teaching/>
12. Almeqdad, Q. I., Alodat, A. M., Alquraan, M. F., Mohaidat, M. A., & Al-Makhzoomy, A. K. The effectiveness of universal design for learning: A systematic review of the literature and meta-analysis. *Cogent Education*, 2023. 10(1). <https://doi.org/10.1080/2331186X.2023.2218191>
13. Americans with Disabilities Act of 1990, As Amended. Retrieved from <https://www.ada.gov/law-and-reg/ada/>
14. Bach, K. M., Hofer, S., & Bichler, S. (2024, November 29). Adaptive Learning, Instruction, and Teaching in Schools: Unravelling Context, Sources, *Implementation, and Goals in a Systematic Review*. URL: <https://doi.org/10.31234/osf.io/eyafq>
15. Bauman Z. Liquid Modernity. Polity Press in association with Blackwell Publishing Ltd. Cambridge, USA. 2000. 232 p.

16. CAST (2024). Universal design for learning guidelines version 3.0 [graphic organizer]. Lynnfield, MA: Author. Retrieved from <https://udlguidelines.cast.org/more/downloads/#choose-your-udl-guidelines-v-30-representation>.
17. Center for Applied Special Technology. Retrieved from <https://udlguidelines.cast.org/>
18. Council for Creative Education - CCE Finland. <https://www.ccefinland.org>; Cultivating Joy: The Role of Happiness in Education. URL: <https://www.ccefinland.org/post/cultivating-joy-the-role-of-happiness-in-education>
19. Disability and work. Retrieved from <https://www.iloencyclopaedia.org>
20. Hattie, J., & Anderman, E.M. (Eds.). International Guide to Student Achievement (1st ed.). Routledge. 2013. URL: <https://doi.org/10.4324/9780203850398>
21. Inclusive Higher Education. Ed.: Zuzana Čerešňová. Prague 2018. 240 p. P. 227.
22. Sewell, A., Kennett, A., & Pugh, V. Universal Design for Learning as a theory of inclusive practice for use by educational psychologists. *Educational Psychology in Practice*, 2022. 38(4), 364–378. <https://doi.org/10.1080/02667363.2022.2111677>
23. Spooner, F., Knight, V., Browder, D., Jimenez, B., & Dibiase, W. Evaluating evidence-based practice in teaching science content to students with severe developmental disabilities. *Research and Practice for Persons with Severe Disabilities*, 2011. 36(1), 62–75. <https://doi.org/10.2511/rpsd.36.1-2.62>
24. Strnadová, I., Danker, J., Dowse, L., & Tso, M. Supporting students with disability to improve academic, social and emotional, and self-determination and life-skills outcomes: umbrella review of evidence-based practices. *International Journal of Inclusive Education*, 2023. 28(14), 3606–3622. <https://doi.org/10.1080/13603116.2023.2221239>
25. The Sustainable Development Goals (2015). 17 Goals to Transform Our World. Retrieved from <https://www.un.org/sustainabledevelopment/>
26. Towards a stable, safe and just society for all. URL: <https://social.desa.un.org/publications/towards-a-stable-safe-and-just-society-for-all>
27. Wong, C, Odom S.L., Hume K.A., Cox A. W., Fetting A.... and Schultz T. R.. Evidence-Based Practices for Children, Youth, and Young Adults with Autism Spectrum Disorder: A Comprehensive Review. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 2015. 45 (7): 1951–1966. <https://doi.org/10.1007/s10803-014-2351-z>.
28. World Bank (2013)),39, pp. 3-4.

Наукові фахові журнали:

1. *American Educational Research Journal*. Retrieved from <https://www.aera.net/Publications/Journals/American-Educational-Research-Journal>
2. *Australasian Journal of Special Education*. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/journals/raje20>
3. *British Journal of Special Education (BJSE)*. Retrieved from <https://nasenjournals.onlinelibrary.wiley.com/journal/14678578>
4. *Educational Researcher*. Retrieved from <https://journals.sagepub.com/home/EDR>
5. *European Journal of Special Needs Education*. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/journals/rejs20/about-this-journal>
6. *European Journal of Inclusive Education*. Retrieved from <https://tidsskrift.dk/ejie/about>
7. *Frontline Learning Research*. Retrieved from <https://www.earli.org/flr>
8. *Inclusion and Diversity*. Науковий журнал Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка. URL : <https://journals.spu.sumy.ua/index.php/inclusion>
9. *International Journal of Early Childhood Special Education*. Retrieved from <https://www.int-jecse.net/>
10. *International Journal of Inclusive Education*. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/journals/tied20/about-this-journal>
11. *International Journal of Special Education*. Retrieved from <https://www.internationalsped.com/>

12. *Journal of Research in Special Educational Needs*. (JORSEN), Retrieved from <https://nasenjournals.onlinelibrary.wiley.com/journal/14713802>
13. *Journal of Teacher Education*. Retrieved from <https://us.sagepub.com/en-us/nam/journal/journal-teacher-education>; <https://aacte.org/resources/journal-of-teacher-education/>
14. *Learning and Instruction*. Retrieved from <https://www.earli.org/learning-and-instruction>
15. *Teacher Education and Special Education* (TESE). Retrieved from <https://tedcec.org/teacher-education-and-special-education>
16. *Teaching and Teacher Education*. Retrieved from <https://www.teacherjournal.net/>
17. *The Journal of Special Education*. Retrieved from <https://us.sagepub.com/en-us/nam/journal/journal-special-education>
18. *Інклюзія і суспільство* («Inclusion and Society»). Науковий журнал Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут». URL : <https://journals.kpdi.in.ua/index.php/inclusion-society/homepage>
19. *Інклюзивна економіка*. Науковий журнал Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут». URL : <https://kpdi.edu.ua/inklyuzyvna-ekonomika>

Дорожня карта впровадження фінансової інклюзії в університеті

Шофолова Наталія

кандидат економічних наук, доцент
старший науковий співробітник
відділу взаємодії університетів та суспільства
Інституту вищої освіти НАПН України
<https://orcid.org/0000-0002-6654-6765>

Впровадження фінансової інклюзії в університетському середовищі потребує системного підходу. Такий підхід передбачає поєднання двох напрямів:

1) Створення доступної фінансової системи в самому університеті для забезпечення рівного доступу всіх учасників освітнього процесу до фінансових інструментів.

2) Розвиток освітніх ресурсів та можливостей для підвищення фінансової грамотності як студентів та академічного персоналу, так і всієї громади в рамках університетської третьої місії.

Першим етапом впровадження фінансової інклюзії є діагностика стану справ в університеті та визначення ризиків фінансової ізоляції, які впливають на фінансовий добробут студентів, працівників, та відповідно громади. Деякі з них можуть включати ризики та труднощі, спричинені війною чи іншими причинами:

- життєві складнощі: фінансові труднощі, спричинені низьким доходом; вартість життя, накопичений борг; хвороба, смерть основного годувальника, втрата житла;
- стан здоров'я: нещасні випадки, травми, психічне здоров'я, інвалідність;
- безробіття: втрата роботи, тривале безробіття, неповна зайнятість, економічна криза;
- здібності / фінансова грамотність: низький функціональний рівень грамотності, життя поза межами потреб, погані поради;
- цифрова ізоляція: віддаленість/розташування, доступ, довіра, можливість користуватися пристроями/платформами;
- соціальна ізоляція: азартні ігри, наркотики, ув'язнення;
- етапи життя / життєві події: навчання, перша робота, нове батьківство, шлюб/розлучення, вихід на пенсію, похорон;
- етнічна приналежність, стать, статус (переміщеної особи, ветерана, учасника бойових дій, інше).

Наступним етапом є підготовка плану та реалізація конкретних дій. Нижче наводимо орієнтовний План впровадження фінансової інклюзії для університетів. Виходячи з конкретної діагностики, університети можуть вибирати опції для впровадження або посилення в своєму університеті конкретних дій за наступними чотирма напрямками:

1. Продукти і послуги: забезпечення доступу до ефективних, доступних фінансових та цифрових продуктів та послуг.

Бенефіціари	Зобов'язання	Дії
Студенти	Забезпечити комплекс фінансових послуг та можливість отримати підтримку від університету для покращення фінансового добробуту всіх студентів, особливо тих, хто переживає фінансові труднощі	1. Переглянути комплекс послуг фінансової підтримки університету та поділитися висновками/рекомендаціями щодо їх надання. 2. Створення університетських фондів підтримки, благодійних фондів, стипендійних фондів та інших можливостей з метою фінансової підтримки студентів.

Студенти	Покращити доступ студентів до фінансових продуктів та послуг в цілому	1. Розвивати партнерські відносини з фінансовими установами, бізнесом для розширення можливостей для студентів користування фінансовими продуктами та послугами. 2. Оновити інформацію на університетському сайті щодо грантів, стипендій та інших можливостей для студентів від бізнесу, держави, міжнародних та інших організацій, надавати консультації та інформаційну підтримку.
Студенти, персонал, громада	Сприяти запровадженню цифрових інструментів та можливостей для оптимального користування продуктами та послугами	1. Запровадження цифрових інструментів, наприклад, - єдина студентська картка: Інтеграція банківської картки з пропусками в корпус, читачками квитками та ключами від гуртожитку; - обладнання їдалень, кав'ярень та копі-центрів терміналами безконтактної оплати; 2. Впровадження можливості оплати навчання, проживання та додаткових послуг через мобільний додаток університету або QR-коди. 3. Спільні проекти з банками та іншими фінансовими установами, наприклад, стимулювання банків відкривати відділення або встановлювати термінали в районах, наближених до університету, що автоматично покращує доступ до фінансових послуг для всіх сусідніх домогосподарств.
Студенти	Збільшити площі та покращити варіанти проживання для студентів	1. Розвивати партнерські відносини з бізнес-партнерами щодо розширення можливостей проживання для студентів. 2. Покращувати умови студентських гуртожитків. 3. Визначати справедливі умови поселення студентів.

2. Розвиток фінансової спроможності шляхом інформаційного забезпечення та партнерства. Освітні ресурси та можливості навчання для розвитку фінансового потенціалу з акцентом на вразливих групах.

Бенефіціари	Зобов'язання	Дії
Персонал	Розробити ресурси для підвищення здатності персоналу краще підтримувати фінансово вразливих студентів	1. Запроваджувати аналітику та аналіз даних, щоб покращити розуміння персоналом питань представництва, бар'єрів, потреб та результатів фінансово вразливих студентів. 2. Просувати можливості професійного розвитку персоналу університету через мережу співпраці в сфері фінансових послуг.
Студенти	Включити послуги та інформацію щодо фінансової підтримки в	1. Надавати консультації та інформацію щодо фінансової підтримки, грантів, стипендій,

	студентський шлях, щоб підвищити їхню видимість та доступність у ключові фінансові моменти	податкових знижок та інших фінансових можливостей студентами для студентів. 2. Створити можливості впровадження програм, інтегрованих з працевлаштуванням та роботою. Підвищити обізнаність та доступність щодо таких програм.
Студенти	Впроваджувати навчальні матеріали щодо фінансових продуктів та послуг в освітній процес студентів, щоб підвищити їхню видимість та доступність	1. Надавати інформацію про фінансові можливості під час консультування студентів. 2. Створення та оновлення інформаційного ресурсу (веб-сайту, сторінки) з фінансових можливостей.
Студенти	Заснувати структурні підрозділи для формування середовища, де фінанси стають зрозумілими.	1. Відкриття консультаційного центру: Місце, де студенти можуть безкоштовно отримати пораду щодо податків, кредитів, грантів або оформлення субсидій. 3. Грантовий офіс: Створення підрозділу, що допомагає студентам шукати та оформлювати фінансування для їхніх стартапів чи наукових проєктів.
Студенти, абітурієнти, інші мешканці громади	Розвивати напрям підвищення фінансової грамотності, просвітницьку діяльність	1. Впроваджувати курс фінансової грамотності як вибірккову дисципліну або курсів, тренінгів, воркшопів, вебінарів як для студентів так і для інших категорій слухачів. 2. Проводити відкриті лекторії для мешканців: Організація курсів з фінансової грамотності для вразливих груп (пенсіонерів, ВПО, багатодітних родин), де студенти-фінансисти під керівництвом викладачів пояснюють, як користуватися онлайн-банкінгом чи уникати шахрайства. 2. Проєкти для школярів: Проведення фінансових ігор та олімпіад, що сприяє ранньому формуванню правильних економічних звичок у молоді громади.

3. Розуміння фінансової вразливості (партнерство, мережі, оцінювання та удосконалення).
Поширення інформації та співпраця у громаді, визначення шляхів, інструментів та ресурсів для підтримки тих, хто перебуває у фінансово вразливому становищі.

Бенефіціари	Зобов'язання	Дії
Персонал	Створити спільноту практиків з питань фінансової інклюзії в університеті, щоб залучати дослідників, викладачів, професійний персонал та студентів, обмінюватися досвідом, просувати ініціативи та ресурси	1. Створити відповідні спільноти практиків та професійного персоналу. 2. Розробити план заходів, наприклад, зустрічі, події, конференції для обміну досвідом та пошуку ресурсів.

Студенти	Підтримувати та зміцнювати стосунки з колегами-практиками, дослідницькими органами та дослідницькими організаціями для підвищення обізнаності в університеті та громаді про можливі перешкоди для розвитку фінансової інклюзії студентів	1. Внести зміни до освітніх програм, інтегрувати курси фінансової грамотності в усі спеціальності. 2. Впроваджувати нові дослідження щодо фінансової інклюзії для студентів, персоналу та громади. 2. Підтримувати постійний зв'язок з організаціями та професійними мережами.
Студенти, персонал	Активізувати моніторинг та аналіз ситуації щодо рівня фінансової вразливості	1. Проводити постійні опитування для виявлення та оцінки рівня фінансової забезпеченості студентів, особливо з вразливих груп.
Громада	Здійснювати моніторинг для місцевої влади, збирати та аналізувати дані та	1. Дослідження фінансового розриву: Виявлення районів чи груп населення громади, які мають найменший доступ до банківських послуг, та надання рекомендацій місцевій владі для вирішення цієї проблеми. 2. Розробка стратегій розвитку: Участь науковців у розробці програм економічного розвитку громади з акцентом на доступність до фінансів.

4. Економічна безпека, соціальна підтримка та розвиток інноваційного середовища: підтримка студентів у працевлаштуванні під час та після навчання, допомога у підготовці студентів до життя після університету шляхом консультування щодо фінансових можливостей та можливостей працевлаштування, створення інфраструктурного та інноваційного середовища в університеті.

Бенефіціари	Зобов'язання	Дії
Персонал та студенти	Розвивати партнерські відносини з відповідними організаціями для розміщення фінансово вразливих студентів на оплачуваних місцях стажування	Співпраця з різними організаціями (з різних сфер, різного розміру), щоб забезпечити більш інклюзивні місця для стажування для студентів.
Студенти	Розширити мережі університету та роботодавців для сприяння більш інклюзивному працевлаштуванню студентів, які стикаються з перешкодами	1. Проводити форуми/спільноти практиків роботодавців/персоналу з питань різноманітності, рівності та інклюзії. 2. Визначити нових партнерів-роботодавців для більш інтенсивної співпраці з різноманітними групами студентів.
Студенти, громада	Розвивати напрям експертно-консультаційної підтримки локального	1. Бізнес-інкубатори: Створення майданчиків, де студенти, або інші громадяни можуть отримати консультації щодо залучення

	бізнесу, центрів підтримки малого та середнього підприємництва	інвестицій, грантових програм або кредитування. 2. FinTech-лабораторії: Розробка та тестування локальних рішень для цифрових оплат (наприклад, картка містянина), які згодом масштабуються на всю громаду. 2. Студентські консалтингові бюро: Студенти старших курсів можуть допомагати місцевим крафтовим виробникам чи стартапам з фінансовим плануванням та цифровізацією платежів.
--	--	--

Комплексний підхід потребує залученості всіх відділів університету та багатьох процесів: від технічної інфраструктури до освітніх програм. Разом з тим, необхідно визначити відповідального або відповідальних за впровадження: для цього може бути створений відповідний підрозділ або робоча група, що включатиме представників різних відділів університету для підготовки та впровадження університетського плану фінансової інклюзії.

Важливим стратегічним кроком є співпраця з бізнес-партнерами: банком, страховою організацією та/або іншою фінансовою установою. Може бути підписаний меморандум про співпрацю, що включатиме різні форми та можливі спеціальні умови для студентів та працівників.

Результатами такої роботи можуть бути:

- поглиблене розуміння бар'єрів на шляху до фінансової інклюзії, стійкості та добробуту (включаючи економічну нерівність);
- організаційна культура в університеті, що дозволяє персоналу краще виявляти та фінансово підтримувати вразливі групи;
- розширення можливостей та інструментів для підтримки фінансово вразливих студентів, персоналу, та ширшої спільноти;
- розширення стратегій для вирішення проблеми економічної нерівності (наприклад, справедлива оплата праці, наставництво, пенсійне забезпечення, освіта, житло);
- підвищення обізнаності та доступності відповідних фінансових послуг;
- розширення мережі партнерств та співпраці.

Контрольні питання

1. Що означає "фінансова інклюзія" в контексті вищої освіти?
2. Які основні бар'єри перешкоджають фінансовій інклюзії студентів сьогодні?
3. Як фінансова інклюзія впливає на рівень відсіву студентів?
4. Які теми мають бути обов'язковими у програмах з фінансової грамотності для студентів?
5. Як, на вашу думку, відрізняється фінансова поведінка студента від поведінки працюючої людини?
6. Які цифрові інструменти (застосунки, сервіси) можуть допомогти студентам краще керувати власними коштами?
7. Яку роль відіграють фінансові технології у забезпеченні доступності послуг для студентської спільноти?
8. Які вимоги мають ставити університети до банків-партнерів?
9. Як працюють механізми мікрогрантів або фондів допомоги всередині університету?
10. Чи потрібні в університеті консультаційні центри з питань фінансового планування, якщо так, то яка їх функція?

Рекомендована література

1. Center for Financial Inclusion. (2024). *Financial inclusion entering a new era: From access to well-being*. <https://www.centerforfinancialinclusion.org/2025-financial-inclusion-entering-a-new-era/>
2. European Commission. (2025). *EU financial literacy strategy*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52025DC0681>
3. OECD. (2025). *Education policy outlook 2025: Nurturing engaged and resilient lifelong learners in a world of digital transformation*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/c3f402ba-en>
4. Кравченко, О. О., & Чорна, Т. О. (2025). Проблеми фінансової інклюзії в Україні. *Finance, banking and insurance*, 1(291), 249–257. <https://doi.org/10.32752/1993-6788-2025-1-291-249-257>

Навчальне видання

О. Оржель, Г. Ковальчук, О. Петроє, С. Цимбалюк, Н. Шофолова

**Дорожня карта підвищення інклюзивності вищої освіти України
під час повоєнного відновлення**

Навчальний посібник

За редакцією О. Оржель

Інститут вищої освіти НАПН України
вул. Бастіонна, 9, м. Київ, 01014
тел./факс (044) 286-68-04
e-mail: ihed@ihed.org.ua
web: www.ihed.org.ua